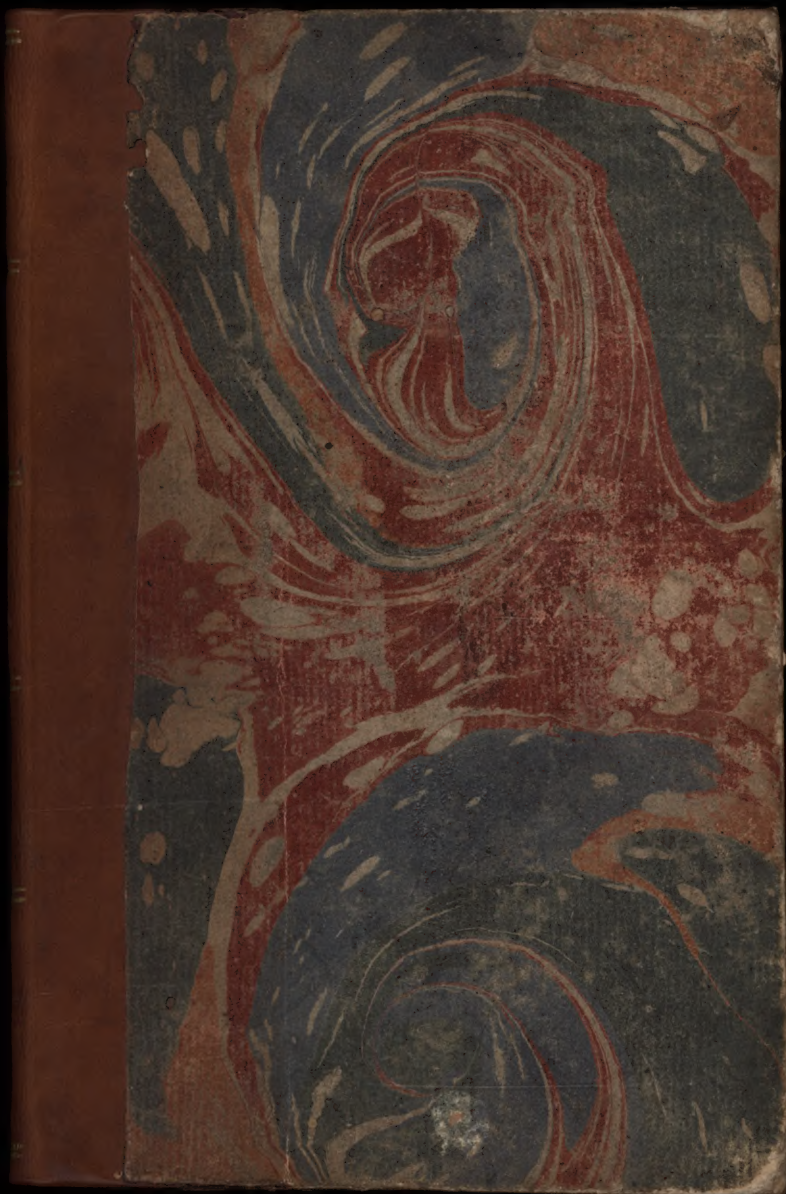

ITINERARIVM PER NONNVLLAS *Galliæ Belgicæ partes*,

ABRAHAMI ORTELII ET IOANNIS VIVIANI.

AD GERARDVM MERCATOREM, COSMOGRAPHVM.

ANTVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini.
CIↃ. IↃ. LXXXIV.

ABRAHAMVS ORTELIVS, ET IOANNES VIVIANVS GERARDO MERCATORI S. P. D.

VM litteras tuas accepiſſemus, Mercator, ſub ipſum tempus, quo hinc diſcedebamus, viſum eſt, non prius ad eas reſcribere, quàm confecta tandem qualicunque ea, quam nos ſuſcepiſſe iam intellexeras, peregrinatione: futuras enim tibi noſtras lōgè gratiores ſi vnà attexeremus, ſi quid in ea obſeruatione dignū occurriſſet. non quòd ſperaremus poſſe quidquam ex locis tā nobis vicinis annotari quod non omnibus eſſet notum: ſed tamen cùm partem eam Galliæ noſtræ, tot paſſim omnium temporum hiſtorijs celebrem, à nobis verò non viſam, certum eſſet peragrare, & ſine litteris eſſe non poſſemus, videbatur potius quidlibet commentari, quàm vt eſſemus toto eo itinere otioſi: tum quòd hac ratione quę ſemel vidimus, ſecurius memoriæ mādentur; commentariola hæc noſtra nobis ipſis vſui futura videbamus; tibi verò non iniucunda, qui cùm eas regiones aliquādo diligēter perluſtraueris, iuuabit eaſdē quotieſcūq. libuerit tecū domi atq. adeò ſine itineris moleſtia recognoſcere. Fuit autē nobis iter per fines Tungrorum, Eburonum, Treuirorum, Mediomatricorum, vt quondam vocabantur, & reliquorum eorum populorum, qui Germanicæ originis cùm eſſent, in Gallia tamē ſedes habebāt, atq. inter Belgas recēſebantur. Gallia ſiquidem hæc noſtra, quæ mari Oceano, Sequana & Rheno fluminibus continetur, vt poli-

tioribus litteris primùm innotuit, à Belgis sub variis populorum nominibus tenebatur, & pars quidem eorum erat, qui indigenæ tunc putabantur; reliqui qui aliunde, & pręcipuè è Germania, quales & illi de quibus iam diximus, transmisso Rheno eò confluxerant. Hæc nomina, etiam cũ Gallia omnis sub pop. Romani redacta esset imperio, maxima ex parte mansérũt in ea gente, & nonnulla quoq. populorum cùm fuissent, oppidis ipsis, quæ in iisdem regionibus quas incolebant illi, vel tunc erant, vel postea condita fuere; nonnulla denique illis ipsis regionibus postquam terrarum facta est distinctio exactior, attributa, ad hanc vsq. memoriam propagata, incolumia, vel certè non ita multum immutata, videmus. Sed fuit & alia tandem sub Rom. Cæsaribus Galliæ Belgicæ partitio. nam quidquid ad Rhenum erat, quia à Germanis, vt nuper diximus, habitabatur, Galliæ nomen amisit, ac in Germaniam primam, in qua Maguntiacum, & secundam est distributum, & in hac quidem Agrippinenses, qui Vbij antea vocabantur, & Tungri erant, vt reliqua quoque pars, Belgicæ primæ, & secundæ appellationes sortita est. Successit deinde illud tẽpus, quo Romanorũ Cęsarũ relanguescẽte administratione, exterę nationes magna colluuie in Italiã ipsam, & in Gallias irruptionem fecerunt, & Barbarico furore omnia commiscentes, nouas etiam commentæ sunt appellationes, & nata Austrasiæ ac Vuestrasiæ regna, crebræq. regnorũ ac dominiorũ cõmutationes, prout quæq. earũ, altera alterã exturbabat: & hæc ferè vsq. ad Caroli Magni Aug. ætatem, sub cuius nepotibus alia deniq. exorta rerum facies, quando quidquid inter Rhenum erat, & Scaldim, cùm in partitione, quæ facta est inter Lu-

douici

douici Pij filios, Lothario obuenisset, lõgo deinde tempore, Lotharij regnum, & Lotharingia, nũcupatum est: donec tandem deficiente ea prosapia, in varias, vt adhuc nunc est, prouincias diuelleretur, atq. ex eo quantæ rerum omnium subsequutæ sint cõmutationes, non facile esset enumerare. Et sunt hæc tibi Mercator notissima; nec dubitamus, quin hic potius vtendum putes, Strabonis consilio, monentis ea, quæ à Principibus dum reipub. temporibus obsequũtur, fuerint immutata, non vsqueadeo diligenti persequenda studio: vt nec in illis curiosius immorandum, quæ sunt à nonnullis memoriæ prodita de huius gentis origine, quam ab ipso vsq. Gomero Iapeti filio deducunt. hæc vt vera sint, nostra non indigent approbatione, vt nec suppetit quo contraria refellamus. Antiquissimum certè est apud omnes scriptores, & celebre Celtarum nomen; sic enim ipsi se sua lingua nominabãt, quod Cæsar Iulius in suis commentariis proprium eius gentis facit, quæ partem illam incolebat quę inter Sequanam est, & Garumnam. Vt Galli vocarentur, Romano scilicet sermone, nonnisi serò, teste Pausania, vsus obtinuit. Verisimile autem est, eo primum tempore auditum id nomen, quo & ipsa Gallorum arma, cùm sub Tarquinio Superbo rege, superatis Alpibus, in Italiam descenderunt. Siquidem & illi Senones è Celtis erant, manetque etiam nunc eorum nomen in ea parte Galliæ quæ est inter Sequanam & Garumnam, vbi Sens ipsorũ lingua dictũ oppidum, ad Yonã flumẽ. Ex Celtis suos Galatas Gręcos fecisse, & ab hoc Gallorum nomen formasse Romanos, est verisimile, quod primum, vt supra diximus, Celtarum proprium fuit: vbi verò & reliquæ partes eis innotuere, Galliæ est nomen

factum commune, ac primum sub ipso C. Cæsare Belgæ sunt à Romanis cogniti, Gallorum omnium, vt ipse testatur, fortissimi. Vnde Belgarum nata sit appellatio, nec ipse tangit, nec quisquam veterum, de Barbaris, sibique ignotis vocabulis parum, vt videtur, solliciti. Annales nostri, si sit illis quidquam tribuendum, quandoquidem & ipse Cæsar quæ in suis commentarijs retulit, ex ipsorum Gallorum se fatetur habuisse relatione (quamuis ille quidem propior, superiora illa tempora attingeret) ij ergo à Belo Deo dictum fuisse memorant oppidum amplum, seu potius ciuitatem in medio ipsius Belgij, quę cùm latè rerum potiretur, omni etiam regioni ac populo nomen dedisse, atque ex eius reliquiis Bauacum nunc restare oppidulum loco eminenti situm, multisque adhuc antiquitatis visendum monumentis. Cæsar Belgium vocat, vbi firmissima collocabat prę[s]idia, existimās hac potissimū ratione tutissimā Galliam si Belgium quietum foret, quòd inde præcipui motus timerentur, & ipsum ibidem sæpius hiemasse legimus. Videtur tamē alicubi Belgium cum Bellouacis cōfundere, & Belgium pro regione habere. Sic enim lib. v. cùm dixisset: Tres legiones in Belgio collocauit. his M. Crassum quæstorē, & L. Munatium Plancum, & C. Treboniū præficit. mox cùm illis opus haberet ad liberāda Q. Ciceronis hiberna ab Ambiorigis obsidione, subdit: Statim nuntios in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit. nisi dicamus, Bellouacos quoque Belgij partem fuisse. siquidem & hi in medio ferè sunt Belgicæ, & ab eodē Cæsare præcipuis laudibus celebrantur. Ceterùm de Belo non constat vnde ea religio ad Gallos manarit: videtur quidem ab Assyrijs sumpta, apud quos Bel Sol erat, & quadā sa-

crorum

rorum ratione, pro Sole & Saturno colebatur, quemadmodum & apud Gallos loco supremi cuiusdam numinis erat, nec enim tam præcisè suum cuique deorum assignabant officium, vt est à Græcis factitatum. Et licet eius rei nulla exstent apud politiores scriptores testimonia, non absurdũ tamen sit, Assyrios cùm latissimè imperarint, suam etiã religionẽ cũ plurimis nationibus cõmunicasse, quod Romanos postea fecisse legimus. Herodianus sanè facit mentionem Belis, quem Aquileiensibus, qui tunc Gallica gens erant, patrium numen fuisse, & Solis loco habitum refert. Sed hæc vt de re dubia, atque ob altam antiquitatem obscura, sit protulisse satis, & aliorũ penitiori indagationi locum relinquentes, ad susceptam peregrinationem properemus. Hic verò, Mercator, ne graue sit vrbium nostrarum, quæ sunt omnium notissimæ, breues descriptiones percurrere, vnde hanc ordimur narrationem, vt reliqua deinde suo ordine subsequantur.

Prima Antverpia profectis ad IIII. M. est Mechlinia ad Diliam flumen, loco plano, in agroq. fertili, terra leui, ac subarenosa, omnigenûm fructuum feraci, modò debitus cultus impendatur, vrbs mœnibus, & situ imprimis munita, ob aquarum copiam, quibus ex Oceano per Scaldim, statis temporibus ad hunc vsque locum restagnantibus, facilè quotiescunq. vsus requirit, circumiacentem agrum magna ex parte inundare faciunt. Exigua admodum eius ferũtur initia, & quod magis mirere, non ita longo temporis tractu, in eam, qua nunc est, amplitudinẽ excreuisse. Sic enim, cùm ea de re quæreremus, nobis retulit Iacobus Susius noster, reconditæ vir eruditionis, quondam hoc loco nihil fuisse præter ædes illas veteris structuræ iuxta Diui

Remboldi Sacellulum, ad quas, medio ſcilicet itinere inter Bruxellas, & Antverpiam, peregrinantes diuertebãt. His pro inſigni erat Diuus Michaël Archangelus, aut, vt alij referũt, hoſpitis nomen erat Michaël, quod vernaculo ſono Machiel efferũt, & inde nomen vrbi manaſſe, detorto paulatim in Machlen vocabulo. Alij aliam huius nominis rationem adferunt ex verſibus quibuſdam, ſumptis, vt videtur, ex Itinerario quodam Imp. Maximiliani eius nominis I. Aug. eiusq. tempore ſcripto, qui ſic ſe habent:

– Tandem peruenit ad vrbem,
Vrbem quam veteres quondam dixere Salinas:
Quæ quia multornm cauſa exſtitit illa malorum,
Dum non vult dominas Eburonum agnoſcere gentes,
Nomine mutato Iuuenes dixere Malinas.

Vbi tamen poëticam potius alluſionem, quàm fidem hiſtoricam agnoſcas, cùm nominum etymologiæ ex cuiuſque gentis vernaculo melius, quàm ex peregrino ſermone petantur. His initiis cœpit Mechlinia, nunc ædificiorum venuſtate, viarum apta & eleganti diſpoſitione, pontibus lapideis, templis præterea ac turre altitudinis admirandæ, inter omnes Belgicas vrbes conſpicua. In hac ſummus eſt Senatus à Carolo Burgundo, regis Philippi abauo inſtitutus, vnde plurimæ Belgicæ ciuitates ius petunt. Claret & viris doctis, & ingenioſis artificibus artis pictoriæ, ſtatuariæ, & præcipuè artis fuſoriæ magiſtros inſignes alit. Hinc Louaniũ venimus, quæ IV. itidem diſtat M. oppidum amplum, quodque Ducatus Brabantię antiquiſſimum creditur: eius ſanè proceres in publicis eius Ducatus ordinum conſeſſibus principem locum tenent. Qua intratur collis eſt, in cuius iugo arx vetus, & fanum

Diuo Ioanni ſacrum, puteusq. profunditatis admirandæ, ex quo aqua gelidiſſima hauritur. hinc verſus forũ ſenſim deſcẽditur vbi Curiã nõ tam amplo quàm formoſo opere exſtructam, & è regione Diui Petri Baſilicam videas, Huius vrbis præcipua ſunt ornamenta litterarum ſtudia, & viri docti, qui hîc, ſi vſquam in tota Belgica, ſingulis temporibus floruerunt, & ad hos vſus magnificè exſtructæ ædes quamplurimæ. ſitus amœnus, ſeu quem ſiluæ, ſeu altis in collibus vineta delectant, & vina quidem quæ ſecurus bibat Muſarum alumnus, & hæc vel intra ipſa mœnia vel nõ inde procul. habet & ſuos pratorum viridantium proſpectus, & agrum non infertilem. Ad hæc aëris ſalubritate ac ciuium erga aduenas comitate ſingulari commendatur: ita vt ad litterarum ſtudia nihil hac vrbe accõmodatius eſſe poſſit. De eius initiis aut nominis origine nobis nihil conſtat. Nam quod Luposinam ante C. Iulij Cæſaris tempora appellatam fuiſſe nonnulli tradant, fabulæ quàm hiſtoriæ ſimilius ducimus. Sigebertus Gẽblacenſis Caſtrũ **Louen** vocat, vt & hodie adhuc lingua vernacula dicitur, & an. ſal. DCCCLXXXIII. Normannos hic caſtra poſuiſſe contra Imp. Carolum aug. Craſſum cognominatum, ſcribit, eratque tunc in cõfinio regni Lotharij. Poſtea Comitatus titulum obtinuiſſe, eorum annales referunt. Sed prodibunt hæc aliquando in lucem, Deo volente, locupletiſſimè tractata Petri Diuæi, viri doctiſſimi ſtudio, & diligentia, qui quanto ſit in veteri hiſtoria explicanda acumine, editus iam de Galliæ Belgicæ antiquitatibus liber, ſatis declarat, & ipſi teſtes eſſe poſſumus, quàm ſit ad reliqua exſequenda copioſa inſtructus ſupellectile, qui eum coram his de rebus diſſerentem audiuimus,

 atque

atque eo nomine plurimum nos Louanio debere fatemur, quòd hic eum conuenire, & familiaritatem contrahere licuerit. Hinc Gemblacum ire placuit, vt insignem illam bibliothecã librorum manuſcriptorum, quę in eo ferebatur eſſe Cœnobio videremus. Nec nos ea fefellit opinio, adſeruantur enim hîc optima exemplaria quamplurima, & librorum præcipuę, qui rem theologicam tractant, quales ſunt veterum religionis noſtræ antiſtitum lucubrationes, & quicunque ab eo tempore ſcripturam ſacram Latinè ſunt interpretati, nam ex Græcis nullos vidimus. Adſunt & poëtarum, & oratorum opera, & quidquid ad Latinas facit litteras aliquorum & diuerſa exemplaria, quorum tamen nonnulla quæ etiam habet catalogus, hoc tempore deſiderãtur. Hiſtoriarum præterea videre eſt lõgo ex ordine diſpoſita volumina, & inter ea Sigeberti ſui memoriã ſanctè conſeruat: qui quondã in hoc eodem agens cœnobio, Chronicon illud ſuccinctũ quod paſſim habetur, concinnauit, atque ab imperio Valentiniani Iun. & Gratiani augg. exorſus, ad ſua vſque perduxit tempora. Vixit autem ſub Henrico eius nominis III. aug. & anno MCXII. diem clauſit ſupremum. Scripſit & alios libros, qui itidem hic extant, nonnullos proſa, alios & metro, quibus de omni litteratura optimè eſt meritus, quantum ferebat illa ætas, quæ & vtinã tales multos tuliſſet: certè non tam mutilam haberemus illorum temporum hiſtoriam, quæ inſignes rerum commutationes tulerunt, & ipſius Romani Imperij, quo nullum fuit vnquam illuſtrius, ab exterarum nationum colluuie deuaſtationem: Cœnobium verò hoc ſuum imprimis nobilitauit. Louanio Gemblacum quæ VI. diſtãt M, iter eſt arduum vt plurimum,

rimum, & ſaltuoſum, per eam Brabantiæ partem quæ Gallobrabantia nuncupatur. Ad v. ferè M. prope pagum VValheim vulgo dictum, cernuntur in loco edito, & ab omni parte cōſpicuo tumuli duo terrei, rotundi, & faſtigiati, gramine veſtiti, & arbuſtis incincti, quos cùm manu aggeſtos iudicaremus, videbantur ad Romanorum poſſe referri tempora. Illos ſiquidem tumulos eiuſmodi exſtruere ſolitos, quos & cippos vocabant, vt militū ſuorū qui in acie occubuiſſent reliquias tegerent, paſſim teſtantur hiſtoriæ. Sic apud Tacitum Germanicus Cæſar cladis Varianæ reliquias condi curauit, & ipſemet primùm exſtruendo tumulo ceſpitem poſuit, gratiſſimo in defunctos munere, & præſentibus, inquit ille, doloris ſocius. Hic ad viam venimus rectam, & ſupra vicinos prominenté agros, quæ ad Tungros pertingere diceretur, Bauaci, cuius ſupra meminimus, initium capiens, vnde & plures eiuſmodi vias militares ad celebriora quæque Galliæ oppida ducere. Stratas fuiſſe has olim ſaxis grandioribus indicant earū quæ multis in locis adhuc reſtant fragmenta: nunc gramine vt plurimum virent, ſub quo induratum ſolū ſilice minuto, ſeu glarea aduectitia, vt videtur, cum his in locis nuſquā reperiatur. vulgus vias has omnes vocat les Chauſſies de Brunehault, quod regis Belgarū nomē fuiſſe volūt, qui etiā ante Romana tempora latè rerum ſit potitus. Videtur tamen Gotthicum potius quiddam ſonare: atque mirum, C. Cæſarem, diligentem alioquin ſcriptorem, rei tam præclaræ nullibi meminiſſe. Sed fruamur his noſtris quatenus politiores non exſtent quæ huius rei meminerint hiſtoriæ. De Brunehilde quidem Sigeberti vxore, quæ mortuo marito Metenſibus & Sueſſionibus imperabat, ſcribit

idem

idem Sigeb. eã ſcilicet ædificia admirandi operis conſtruxiſſe, vt miraculo fuerit tanta ab ea fieri potuiſſe.

Ipſum porro Gemblacum (vt vnde ſumus digreſſi reuertamur) oppidulum eſt ſitu aſpero, nempe contra collem, præcipitiis & profundis vallibus ab omni fere parte circumcinctum, niſi qua orientem ſolẽ ſpectat, quod ſummum collis iugum eſt. ad radices fluit Lorno vulgo dictus fluuiolus, qui circa Gemep vicum Sabi miſcetur. Cœnobium de quo iam diximus, Diuo Huberto dicatum eſt, ipſa ædificij vetuſtate venerandum, & nobile, quod Platina in Stephano VII. à quodam Guiberto Lotharingiæ principe propria impenſa extructum ſcribit, atque de eo tale diſtichon in templo parieti adſcriptum legimus.

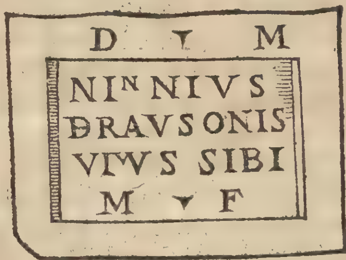
VNVM D. SCRIBIS C. IIII. X. BIS, ET I. BIS

DVM CLAVSTRVM PER TE FIT GEMBLACENSE GVIBERTE.

Ordinis eſt ſancti Benedicti, Abbas Comitis titulum gerit, primumq́. inter nobiles obtinet locum in cõſeſſu ordinum Brabantiæ, at inter eccleſiaſticos proceres poſtremum. Namurcum hinc toto ferè itinere deſcenditur, ad III. M. Oppidum eſt Comitatus titulo inſigne, & ſummo eiuſdem Comitatus Senatu. Sabis fluuius hoc perluit, habetq́ue à ſiniſtra præcipuam eius partẽ, quæ plana omnino eſt, foro rerũ venalium, Curia, templis, multisq́. ædificiis lapideis exornata: à dextra, montis alluit radices, ad quas ſunt & priuatæ ædes multæ, & ſupra eas arx alta & munita, ædificioq́ue ſpectabilis. hinc ad ipſa mœnia idem Sabis, vbi & pontem videas lapideum, in Moſam intrat. Moſa ſuum quoq, habet pontem operis lapidei,

& secundam hanc claudit vrbis partem, in qua arcem esse diximus. est quoque in ea ipsum templum primariú, seu parochiale, vt vocant, D. Virgini consecratum. Vnde colligi posset primam vrbem hoc loco fuisse intra vtriusque amnis confluentem, Mosæ scilicet ac Sabis. Inæstimabile hic Sabis toti oppido damnum tulit anno MDLXXI. die VII. Februarij, vti ea & altitudo, & dies in multis adhuc domorum frontispiciis inscripta cernuntur: in immensum enim excreuerat, ita vt multa opera disiecerit, inter quæ ædificium amplum, molis ad varios vsus magno artificio dispositis inseruiēs, quodq́. sub vnico tecto rotas vndecim ad fluminis alueum exponit, & tantam silicum copiam aduoluerat, vt ferè aluei sui ostiū obstrueret, qua Mosæ influit, vbi adhuc videre est ea alluuione natam insulam, in qua inter silices reperta numismata antiqua afferebāt. Celebratur hęc ciuitas ob ferri pręstantissimi copiam, cuius metalli in Arduena silua, quæ hic proximè ad alteram Mosæ fluminis ripam est, officinas multas habet: abundat & lapide coloris subcinericei ad extruendas domos, quem vel per Mosam eundē in lōginquas deuehunt regiones: alio itē coloris eiusdē, qui cùm fissilis sit, ac vel in tenuissimas laminas secetur, vtuntur eo, loco scandulatum, ad ædium tecta. Vidimus & hic varia marmorū genera, omnia ad Mosam, sed diuersis tamen locis, excisa. quod Dionanto aduehitur, nigerrimum est. candidum aliud vel rubicundum, venis respersum diuersicoloribus sub arce Agimont vulgo dicta, reperitur. est & aliud genus nigri coloris, notulis interstinctum candidissimis. & quis plenè descripserit tam varios naturæ lusus? Ex his columnas expoliunt, magnatum sepulturas erigunt, aliaq. commini-

miniſcuntur ornamenta. Sed ad Moſam redeat narratio, qui in finibus Lingonū ortus, multas præcipui nominis vrbes præterfluit, & recepto, vt diximus, Sabi ad ipſa huius vrbis mœnia Huijum properat, quod hinc ad v̄. eſt M. Totus hic tractus longè eſt, quàm dici poſſit, amœniſſimus. Quis enim ſatis miretur altiſſimas, & prȩruptas rupes, quibus ab vtraq. parte munitur, veluti continuo quodam muro, niſi vbi ripæ accolarum indulgentes commoditati, paulloque longius à ſuo amne recedētes, locū ſementi faciendo relinquūt, vel ſenſim accliues, ſiluas & ſaltus exhibent, aut vineta, vel locum agricolarum caſis relinquunt; quas etiam ipſas à ventorum iniuriis defenſant. præbent & arcibus vel ad tutādam ripam, vel ad delectationem extructis ſolidum fundamentū. inter quas eſt illa, quȩ Samſonis nomen gerit, à qua nō procul, in aduerſa tamen ripa in rupe eſt duriſſima inſcriptum hoc epitaphium:

Huijum oppidulum ad vtramque eſt Moſæ ripam, quas ponte lapideo, longo atque ampliſſimo connectit, melior tamen eius pars ad dextram eſt, vbi forum & in eius medio fons, multa templa, & ipſum prima-

rium D. Genitrici sacrum, à Theoderino $\overline{\text{XXIV.}}$ Leodiensium Episcopo, vt habent Placentij annales, constructum, sed ciuium impensis; magna mole, lapide coloris subcinericei, quem & hic excisum ferunt, in altitudinem admirandam extructũ, cui impendet in alto mõtis iugo, arx illa nobilis, & inexpugnabilis ab Erardo à Marca episcopo instaurata, vbi & puteum in ipsa rupe durissima exscindere aggressus, opus tandem immenso labore, ac diuturno, magnisque impensis absoluit. Nomen sumere putatur ab Hoia fluuiolo, qui ad $\overline{\text{VII.}}$ hinc M. è rupibus prorumpens ipsum prius oppidulũ in varios diuisus alueos perluit, ac iuxta pontem, de quo iam diximus, Mosæ confunditur. Fuisse hoc olim magni nominis, & suos habuisse Comites asserunt, quibus parebat ab vna parte Hasbania, ab altera Cõdrusi, qui hodieq. antiquũ suũ nomẽ retinent; ac tandẽ sedi (vt nunc loquũtur) Leodiensi, donatione accessisse. primũ post ipsam Leodiũ inter vrbes Leodiẽsis ditionis locũ obtinet. Inter Huijum & Leodium quod iter est V. M. secũdo flumine, multi sunt ad vtrãq. ripam pagi, & ad sinistram quidem Gemeppe vulgo dictus, longissima ædificiorum non contemnendorum serie ripam eius exornat. Ceterùm Mosæ ipsius eadem fere facies, ac ea, quam modò vtcunque adumbrauimus, nisi quòd rupes paullò sint accliuiores, nec tam duro lapide, vinetis vt plurimum à summo ad ipsum vsque fluminis alueum consitæ, vel siluis horridæ si quæ ad solem orientem, aut meridianum nõ spectant. Leodium primo aspectu ostentat in sinistra ripa (nam dextra vinetis plena est,) magna, & populosa suburbia ad collium radices, in quorum iugis multa sunt, & pulcherrima Monasteria, inter quæ magnificum illud ac

nobile

nobile D. Laurentio dicatum ab Raginardo episcopo, vt habet Sigebertus, circa ann. sal. MXXV. ædificatum. est in hac quoq; regione Guilelmitarũ Cœnobium in quo epitaphiũ hoc Ioannis à Mandeuille excepimus:

HIC IACET VIR NOBILIS DNS IOES DE MANDEVILLE AL' DCVS AD BARBAM MILES DNS DE CAPDI NATVS DE ANGLIA MEDICIE PFESSOR DEVOTISSIMVS ORATOR ET BONORVM LARGISSIMVS PAVPRIBVS EROGATOR QVI TOTO QVASI ORBE LVSTRATO LEODII DIEM VITE SVE CLAVSIT EXTREMVM ANO DNI M° CCC° LXXI° MENSIS NOVEBRS DIE XVII.

Hæc in lapide, in quo cælata viri armati imago, leonem calcantis, barba bifurcata, ad caput manus benedicens, & vernacula hæc verba: VOS KI PASEIS SOR MI POVR LAMOVR DEIX PROIES POR MI. clypeus erat vacuus, in quo olim laminam fuisse dicebant æream, & eius in ea itidem cælata insignia, leonem videlicet argenteum, cui ad pectus lunula rubea, in campo cæruleo, quem limbus ambiret denticulatus ex auro. eius nobis ostendebãt & cultros, ephippiaque, & calcaria, quibus vsum fuisse asserebãt in peragrando toto fere terrarum orbe, vt clarius eius testatur Itinerarium, quod typis etiam excusum passim habetur. Et hæc quidẽ ad suburbia. hinc colles longius recedentes amplam relinquunt planitiem, quam Mosa, receptis aliquot ex Arduenna silua profluẽtibus fluuiolis, in varias insulas partitur, sic huius vrbis inseruiens cõmoditati, vt vix vllus sit in ea vicus, qui non suum fluentem habeat. Si quis nunc velut singulatim perse-

perſequi; quantum hæc planities, vnà cum vicinis ab vtraque parte collibus, templis auguſtis, ac Cœnobiis, ædificiis prӕterea magnificis, publicis & priuatis, pontibus marmoreis, fontium limpidiſſimorum copia, reliquisq́. rebus quæ pro tantæ vrbis captu requiri poſſint, ſit decorata: pluſculum impendendum ſit operæ quàm Itinerario cõueniat: nobis ſit ſatis aream ipſam, & rerum ſummas attigiſſe, cùm ei luſtrãdæ nec quantum opus fuiſſet temporis impenderimus, & ſit aliorum encomiis iampridem celeberrima. Initium eius amplitudinis fecit Diui Lamberti religio, & pietas, cùm ante illud tempus vicus tantũ eſſet, & præcipuè florerent Heriſtallum & Iupilla ſub Pipinis, quæ hinc non procul ad vtramque Moſæ ripam, loco amœno, & fertili, nunc (tantum æui longinqua valet mutare vetuſtas) in vicos abiiſſe videmus, & vix ruinas ſupereſſe domicilij tot clarorum Principum. Cędem Diui Lamberti refert Regino Prumienſis ad ann. ſalut. circiter DCXXII. à Dodone quodã, aliisq. viris ſceleratis perpetratã, in hoc eodẽ vico, quòd vir ſanctus aulicorum culparet vitia: & fertur ita manſiſſe vicus vt erat, vſq; ad Imp. Caroli Magni ætatem, quando ab Huberto Aquitanorum duce, qui vnus erat ex eius proceribus, Diui Lamberti corporis reliquiæ, vnà cũ ſede epiſcopali Traiecto huc tranſlatæ fuerunt, quò etiam antea è Tungrorum vrbe delatæ fuerant. Vrbem muro cinxit, vt eſt apud Sigebertũ, Notgerus epiſcopus, ac XXXVI. annorum, quibus huic eccleſiæ præfuit ſpatio, ſic eam magnificis operibus decorauit, vt non immeritò eius quodammodo conditor diceretur. Exceſſit hic è viuis ann. ſal. MVII. ſepultus ad D. Ioannis Euangeliſtæ, quam ædem, Aquiſgranenſi perquàm ſimilem, & rotundam

tundam penitus, nisi quòd ad latera sacella postmodum accessere, condidit ipse suo sumptu, & in ea Canonicorũ collegium instituit. Quin & ipsam D. Lamberti Basilicã ab Huberto Duce, de quo supra, dicatã, cùm vetustate dilapsa esset, à fundamentis renouauit. Mosam fluuium vrbi induxit, cùm antea in eius flueret pomœrio: & alia pręterea quamplurima, vel primus condidit ipse, vel ab aliis inchoata cõsummauit, & amplioribus dotauit reditibus Monasteria, ac templa: vti in eius vita, quam in hac eadem æde in tabula membranea videas, fusius declaratur. vbi & arcem quæ Montis-caprini dicitur, sui iuris fecisse, & castrũ Huijense suæ itidem acquisiuisse ecclesiæ legitur, idq. constare ex diplomate Othonis III. Aug. apud quem auctoritate valebat plurimum, vt & apud eius successorem Imp. Henricum II. Bauarum, cui ad recuperandum castrum Valentianas, in confinio Franciæ ac Lotharingiæ, quod Balduinus Flandrensis inuaserat, suppetias tulisse, eadem hæc habet tabula; & eius multa commemorat illustria facinora. Non procul ab hac D. Ioannis æde, in eademq. insula (quales Mosam in varios diuisum alueos facere, iam demonstratum) quæ est etiam omnium maxima, templum est aliud pulcherrimum D. Iacobo dicatum, à Baldino episcopo erectum ann. MXIV. vt idem refert Sigebertus Gemblacensis. Sunt omnino in hac vrbe octo insignia Canonicorum collegia, parochiales ecclesiæ triginta duæ, vnde eius amplitudinẽ colligas, & ipsa quatuor Fratrum mendicantium contubernia, Franciscanorum etiam duplicatum. Aulæ, quæ è regione Diui Lamberti est, fundamentũ posuit Erardus à Marca operum magnitudine sat notus; idemq. absoluit, celeritate adiran-

mitanda, vt Imp. Carolum V. Aug. in ea exciperet: magnum vero illud opus & sua mole spectabile, nec reliqua cultus delicatioris in eo desiderantur. Sed viridaria in primis mirabamur, in quibus plantæ lectissimæ, eoque ordine dispositæ, vt nihil fieri posse elaboratius iudicaremus. quis fontium præterea amœnitate non summopere delectetur, pulchrísve structuris ex diuerso marmorum genere cōpositis, vnde aqua magna erumpens copia, gratissimum etiam frigus vicinis conciliat porticibus, & eius latè per fornices relabētis volutant murmura. In hac aula habitauit ipse eius conditor, & reliqui omnes ab eo episcopi, cùm ante id tempus nulli esset certa sedes. Ipsi autem ex Romani Imperij Principibus sunt insigniti titulis Ducatus Buillonij, & Comitatus Lossensis, & ampla admodum est eorum ditio, quę cōmuni nomine Leodiensis, sumpta ab hac ipsa vrbe appellatione, dicitur. Vnde sit Leodio nomen, nobis non constat, ac vt de eo multæ circūferuntur opiniones, ita nihil quod cuiusquā videatur momēti. Vernaculo sono *Liege* efferūt; voluntq. nōnulli sic appellari riuulū, qui per forū fluit ex proximis ortū ducēs collibus: sed hæc opinio à paucis recipitur, immò si ille riuulus nomē habeat, à maxima parte ignoratur. Et hæc quidē de publicis operibus, quantū huic narrationi sufficiat. quis verò enumeret quantū priuati ornatus in singulis Canonicorū, & virorū doctorū, quibus in primis hęc abūdat ciuitas, ędibus passim reperias! ac vt ipsas ædiū è solido marmore moles pretereas, quis nō mirificè oblectetur, tot hortorum, ac viridariorū amœnitate, quæ vel in planitie iuxta aquas, vel in ipsis colliū qui huic impendēt iugis, suos quoq. habēt fōtes, & pulcherrimo fruūtur tātę vrbis prospe-

ctu! hinc oriẽte die tot clarorũ ædificiorũ culmina aſſurgere, eadẽ decedẽte paullatim capita ſubmittere videas. Quid refertiſſimas dicamus bibliothecas, picturas, ſtatuas, easque vel huius memoriæ artificum, vel antiquas: ita vt in hac ſola vrbe videre contingat, quæ magno vix labore in diuerſis orbis terrarum partibus peregrinando reperias. Cuius quidem rei vel ſolæ fidem faciãt, pulchræ illæ ædes quas Dn. Læuinus Torrentius vir eximius, & noſtro hoc ſæculo Lyrici princeps carminis, ſuo ſumptu exſtruxit, in quibus, vt loco ab omni ea parte apetto, quæ ad ſalubritatem requiritur, adiutus: ita ſingulas earum partes congruè diſponẽdo (vt in eo Lãberti Lombardi pictoris quondã & philoſophi celeberrimi inter Eburones, felicem in architectura manũ agnoſcas) ſingulisq. ſua aptando ornamẽta, eſt adſequutus, vt his amœnius nihil eſſe poſſit, nec quamuis non ita amplo in ſpatio laxitatem deſideres. Sed has præcipuè honeſtat ipſe, comitate erga litterarum ſtudioſos ſingulari, & inſigni bibliotheca librorum etiam manuſcriptorum, æreis præterea imaginibus antiquis, ac vaſis, figuris hieroglyphicis circumquaque inſignitis, eius capacitatis qualia nunquã antea videramus, numiſmata verò antiqua ea habet tum copia, tum raritate (vocabulum inter eius rei ſtudioſos notum agnoſcis) quibus ipſa inuidere poſſit Italia: nec enim alibi plura Romanarum gentium facilè reperiri poſſe nomina exiſtimamus. Secundus ab hoc ſit in antiquitatis ſtudio D. Arnoldus à Wachtendonck; in eo enim & ipſe egregiè verſatus, & antiquitatis inſtructus eſt non exigua ſupellectile: candorem, verò ingenij, cũ pari certantem eruditione, quis in eo ſatis amauerit? Claret & Dominici Lampſonij

ſingu-

singularis eruditio, & in carmine vel Latino vel Græco castitas & acumen, in hac eadem ciuitate, quæ & nuper admodum Caroli Langij sui funus extulit, magno cum omniũ bonorum desiderio. & si quis singula reuoluat tempora; vix vllum fuisse comperiet, quo sua hæc non habuerit præclara quædam lumina. Sed longiùs fortasse sumus prolapsi, quàm hæc ferat narratio, dum amicitiæ indulgemus, & ab amicorũ virorũ consuetudine ægrè diuellimur. Hac ergo vrbe nobilissima iuxtà & amplissima sic summatim lustrata, visum est Tungrorum oppidum III. abhinc distans M. petere, quamuis in eo susceptę peregrinationis tenorẽ inuertentes, ne tãti quondam nominis locum negligeremus. In itinere visuntur multis in locis ruinę turrium, quas putabamus tempore Francorum, qui hos olim agros incolebant, speculas fuisse. forma apparent quadrata, ac rudioris structuræ, & sunt in locis eminentioribus omnes, vel tumulis ad id ipsum, vt videtur, aggestis impositæ. Illi verò tumuli tres iuxta proceras arbores, sensim fastigiati, & virides, eiusdem videntur argumenti cum eis, quos suprà descripsimus, & fidem faciunt omnium ferè ætatum historiæ quantum his in locis sit bellatum, dum Galli patriam libertatem acerrimè propugnant, & pulchram petunt per vulnera mortem (vt inquit ille) sed hostium tamen magnos linquẽtes cladis aceruos. Ipsum porro oppidulũ (nihil enim aliud nũc restat ex tã clara olim vrbe) ad Iecoram est fluuiolum, qui iuxta Traiectum in Mosam influit, situ omnino eminenti, & circumquaque sensim accliui, desinenteque in paludes, aut profundas conualles, vbi ab vna parte, qua magni, & tortuosi anfractus, Oceani brachium ipsos muros quondam alluisse vul-

go creditur; ad cuius rei fidem allegant, maiorum suorum memoria, nec ita longo abhinc tempore, adhuc in vsu fuisse in distinguendis ea in parte agrorum limitibus, vocabulum **Zeedeick**, quo passim appellant aggeres ad coërcendum maris impetum congestos. Alij, & fortassè veriùs, stagnum fuisse, vel lacum malunt, cùm idem **Zee** vocabulum Germanis superioribus in primis, pro stagno sępius, vel lacu accipiatur. Vrbis huius amplitudo quãta olim fuerit, vt ex historiis constat, ita eius quæ hodieque restant murorum rudera, id ipsum manifestò ostendunt, quibus ab vna adhuc parte longo circuitu ambitur, ac inter ea & recẽtiorem murum, qui oppidulum nunc claudit, plurima quotidie eruuntur ædificiorum fundamenta, plurima & antiquitatis monumenta, nummi, gemmæ variis inscalptæ figuris, vasa fictilia: Inscriptiones, aut statuæ paullò maiores raro, vt nec in ipso oppido quidquã eiusmodi videas, nisi quod in sacellulo rotundo, quod iuxta summum templum est, & à Diuo Materno ędificatum referunt, nonnulli & Romanorum esse opus existimant, vidimus muro insertum lapidem vetustate adesum, in quo vestigia apparẽt imaginis imberbis galeatæ ac cristatæ, dextra hastam, sinistra vel clypeum, vel gladij capulum tenentis, quam fortasse Mineruæ imaginem non incõmodè dixeris. Ipsi incolæ Herculis esse putãt, cuius & caput esse in alio muri eiusdẽ lapide, cùm tamen manifestò Gorgonis esse faciem anguinei crines, nodo sub mento collecti, arguãt. Sed vulgi is error, temere rebus ignotis nomina affingere: & fortasse in eo quoque falluntur, quòd fontem illum, qui non procul à vetere muro est, eũdem esse autumant, cuius Plinius lib. suæ historiæ XXXI. meminit; in eo Plinij loco

ciuitatis nomẽ, quo potius vsus videtur in propria significatione, pro oppido accipientes: vt idem sanè sit, multum ab eo sapore, quem disertè explicat ille, degenerauit: de efficacia ipsi viderint, nec admodum mouemur, quòd eo leuatos esse multos referant: hallucinantur enim homines in applicatione caussarum vt plurimum, & sæpe medicinæ acceptum ferunt, quod natura sua quadam vi sine cuiusquam adminiculo perficit. Hæc ferè sunt, quæ hac ætate restant ex antiqua illa & famosissima olim Tungrorum vrbe, quæ quondam principem in Germania secunda locum tenuit, à Tungris illis proculdubio nomen sortita, quos Corn. Tacitus primos fuisse, qui Rhenum transgressi Gallos expulerint, & se nunc Tungros, nũc Germanos nominasse tradit, nouo, & tunc primùm addito vocabulo. quod quidem tempore C. Cæsaris iam erat vulgatissimum, obliterato priore illo, cuius in suis commentariis prorsus nullam facit mentionem: sed has ipsas sedes Eburonibus tribuit, quos cũ magnis aliquot præliis superatos, vicinis nationibus direptioni exposuisset: verisimile est eius gentis reliquias, vbi paullatim ad suas sedes se recepissent, abiecto Eburonum nomine, quod Ambiorigis casus odiosum omnino, & capitale apud victorem exercitum effecerat, vetus Tungrorum resumpsisse; quod apud Tacitum, & posteriores inde scriptores, ad hanc vsq. memoriam, tam est celebre, quàm de Eburonibus perpetuum silentium. In quo Cæsar quod volebat, ne quid eius obstaret felicitati, est adsequutus, vt nomen ciuitatis ac stirpis extingueret. Ceterùm quid hoc loco olim fuerit, vel quando primùm hęc vrbs fuerit cõdita, veteres nobis incertum reliquere. Est in libello, qui sub Antonini Pij nomine

mine circumfertur Itinerarium, quod Castello, nunc Cassel in finibus occiduis Flandriæ, Coloniam Agrippinā ducit, in qua Peruiciacū esse, quod nūc Peruwes dicunt, & nomē, & locorū ordo, & ipsa adeò conuincit distantia. Hinc ad M. pass. XIV. Aduacā Tungrorū (sic enim potius legendum putamus, quàm Ad Vagan Togrorum, vt nonnulla habent exemplaria) subiungit. Vt Tungrorum hoc oppidum sit, in numero quidem passuum errorem esse, erit necesse; esset enim longè iusto minor; non videmus tamen quem alium potius esse locum existimemus. Nam quācunq. tandem hic libellus ætatem referat, hoc oppidum diu antè stetisse, nemo infitias ibit., & in eo omnes consentiunt historiæ, longè esse antiquius Cameraco, Iuliaco, & reliquis, quæ in eodem recensentur Itinerario, & quidē potens, & amplum fuisse. Cumq. in eodem sit tractu, per quem Castello, vel Peruiciaco Coloniam petentibus sit faciendum iter, non videtur in regia illà via silētio præteriri potuisse: & facilius fuit scribā in numeris errare, quàm vt tantæ vrbis nomen omisisse credamus, vt in hoc eodem libello, eorundem prorsus locorum distantiam, aliter atq. aliter notatam, videas. Quid verò prohibet quin huc Ptolemæi Ατουάκουτον, vel quomodocunq. legatur, & Cæsaris item Atuatucam referamus (sic enim vetustiora habent exemplaria; non vt nūc legimus ad Vatucam, cōtra Latini sermonis consuetudinē, nec reperitur in alio casu hoc vocabulū in eius commētariis, quod sanè dubitationem hāc tolleret.) Videntur enim illa in idē recidere, nisi quantum vulgi imperitia temporis successu tandem, in propriorum nominum prolatione, quod ipsum & hac memoria vsuuenire videmus, immutat; vt non mirum sit Romanos, aut Græ-

eos homines, diuersis temporibus in eorum scriptura variasse. Hæc si ita sint, iam habemus quid de hoc dicamus oppido: Castellum videlicet fuisse, etiam ante Cæsaris in Gallias aduentum; quod cùm loci natura esset egregiè munitũ, Romani in eo duces suos milites in hibernis continebant, & hinc fortasse paullatim sumpsit incrementa, quo tempore Galli, qui anteà diuersi vt plurimum, & vt cuique commodum videretur, in agris casas habebant, nulla habita viarum aut munitionis ratione; bello sæpius lacessiti, oppida claudere, & sua in ea quæ salua esse vellent cõportare, cœperunt. Sic & aliis quoque in locis ex castris factas tandẽ vrbes legimus. Sed hæc ex coniectura. Si quis verò curiosiùs singula Cæsaris verba expendat, quibus de Atuatuca facit mentionem, reperiet cum nullo melius, quàm huius ipsius oppidi situ, tum loci natura conuenire. Vt enim dispositionem illam hibernorum de qua libr. v. agit, diligentiùs attendas, quæ millibus passuum centum continebatur: non potuere illa Q. Titurij Sabini, & L. Auruncule ij Cottæ castra ad Rhenum propius esse, vt & hac ratione in mediis Eburonũ finibus dicerentur, & tamen Rheno subesse, respectu aliorum hibernorum, quæque prima Germanorum impetum exciperent. Huc accedit, quòd Sicambros ad diripiendos Eburones euocatos; vbi Rhenum transissent, longiùs progressos refert, vt ad hunc venirent locum: nec hominibus in bellis & latrociniis natis, paludes dicit, aut siluas in mora fuisse, neque prius visos à Romanis militibus, obiectis ab ea parte siluis, quàm castris appropinquarẽt. Sic enim ab ipsis incolis accepimus; omnem illam regionem, quæ ad Mosam vergit, ad ipsum vsque oppidum, siluam quondam ingentem,

 & con-

& continuam fuiſſe, ita perplexam, & impeditam, vt vnius vix diei itinere, ad eum fluuium penetraretur: & hæc quidem erant, ante conditas vrbes, Gallorum propugnacula. Valles præterea magnas, & colles in his locis non deſideraueris, vt omnia quadrent Cæſaris deſcriptioni, quæ faciliùs agnoſcet quiſquis tâm elegantem ac munitum vrbis ſitum diligenter expẽderit. Tungris Leodiũ reuertimur, & hinc per ſiluã Arduennam, pagum vulgo Spa dictum, ob fontes acidos celebrem, qui v. diſtat M. petiuimus. Ad medium ferè M. pagus eſt Cenei dictus, & in eo pons lapideus, ad quẽ Veſa fluuius Vtam alium amnem recipit, & iũcti Leodium petũt. Hinc Louuegnie pagus, & ipſe Spa in profundiſſima valle, præruptis ab omni ferè parte circumcinctus montibus, ædificiis plurimis, etiam vltrà quàm ferat pagi conditio, excultus, ad excipiendos aduenas, qui è longinquis regionibus ad hos medicatos fontes confluunt, eſtque eorum ab initio ſtatim æſtiui temporis ad ipſum vſque hiemis initium*, maxima in eo frequentia. In medio foro fons eſt itidem acidus, quem Sancti Remacli nuncupant, ab epiſcopo Leodienſi, cui & paret hic locus, opere decoratus marmoreo, & inſcriptione: SANITATI SACRVM. Illi verò fontes omniũ celeberrimi in altiſſimo ſunt montis iugo, inter ſiluas, ad medium ferè M. ad quos arduo omnino, & lapidoſo itinere aſcenditur, vehemẽti totius corporis exercitatione, quod ipſum ad recuperandam valetudinem, naturæque excitandum vigorem non minimi videbatur eſſe momẽti. His fontibus nomen eſt apud vulgus La Sauiniere, quo & montem nuncupãt, è quo erumpunt: aquam verò *pohon*, quod nobis *poiſon* interpretabantur eadem ratione, qua

quod

quod ceteri Galli *maison*, ipsi sua lingua *mahon* proferunt; rationemque reddunt, quòd ante exploratum eius vsum & naturam, letalem eam iudicarent: hãc verò suam linguam vernaculam, Romanam adhuc vocant, & Germanos *Tischons* appellant, vetere scilicet Tuisconum vocabulo, & multas adhuc voces retinent ex veteri illa lingua, suam propiùs accedente ad originem, quas nostra hæc politior iampridé explosit. Ceterùm hos fontes nemo melius descripserit quàm ipsis C. Plinij verbis lib. XXXI. vbi inquit: Tungri ciuitas Galliæ, fontem habet insignem, plurimis bullis stillantem, ferruginei saporis, quod ipsum non nisi in fine potus intelligitur; purgat hic corpora, tertianas febres discutit, calculorumque vitia; eadẽ aqua igne admoto turbida fit, ad postremum rubescit. Stabulense hinc Monasterium, vulgo Stablo, in profunda itidem valle II. distat M. ad Ambleuam fluuiolum, qui Vtæ cõiunctus ac postmodum Vesæ fluminibus, Leodij Mosæ miscetur. Abbatia est magni nominis, & in primis diues, diœcesis Leodiensis. Abbas inter Romani Imperij proceres recensetur. Mansit hæc dignitas longo iam tempore in familia Comitũ à Manderscheit, ex qua erat Guilelmus Abbas Stabulensis, & Prumiensis (quod potens est, & opulentum aliud in hac eadem Arduenna, versus Treuiros Cœnobium) qui arcem contra montem, è regione huius Cœnobij construxit, vt habet eius epitaphium quod in medio templo legimus: obiit ann. MDXLVI. In hac arce Acta publica, libri manuscripti, ac ecclesiæ supellex pretiosior asseruatur, in eadẽ est monetæ officina, & ipsi ibidem vt plurimum habitant Abbates. qui verò nũc rebus præest, ex eadem est Comitum familia. Templum incen-

incendio deformatum est. cúm enim diruto vetere, quod ruinam minabatur, nouum magna lapidum ac lignorum mole ædificarent, opus fulmine ictum conflagrauit, atque eo casu interruptum manet. Sunt & circa hoc Cœnobium alia ædificia in eadem valle, quę oppiduli formam constituunt. Dictum volunt Stablo, quasi Luporum stabulum, quòd tempore Diui Remacli, nihil aliud hoc loco esset, quàm stabula alta ferarum. Et vulgo narrant Remaclú eundem cùm monasteriú hoc cōderet, asini vsum ministerio ad cōportandam materiam: quem cùm deuorasset lupus, Remaclum lupum damnasse ad subeundas asini vices, eumque se morigerum omnino præstitisse. atq. ea de causa lupum onera portantem effigiari in huius loci insignibus. Hospes ad quem diuerteramus, dicebat se eiusdem aliquando lupi exuuias vidisse, appensas intrinsecus ad veterisq́ illius tēpli vestibulum; & cùm id diruerent, se eas attrectasse, magna incolarum frequētia, qui ob id ipsum eò concurrerāt; verùm ob multam vetustatem vix dignoscere potuisse, cuius eas esse animalis dicerent, vsque eò, vt nonnulli porcinam potius pellem iudicarent. Hinc ad medium ferè M. pagus est Vuannen contra montem, Stabulēsis ditionis, & hinc alius, sed exiguus, in valle, quem Ledeuac nominabāt, ad riuulum quendam, cuius nesciebant nomen, limitem tantum esse asserebāt Ducatus Luxemburgici. In quo quidem Ducatu primùm hoc itinere occurrit Salm pagus in monte situs, inter rupes tamen altiores, loco arduo, & ascensu difficili. Comitatus titulo habetur; & paullo longiùs arx est eiusdem nominis inter duorum montium angustias, in monte etiam, sed paullò humiliore; in valle sunt casæ aliquot, & riuulus, ad quem ex-

scin-

ſcinduntur lapides nigri; fiſſiles ad integendas domos, vulgo *ardoiſes* vocant, & huius loci præcipuè commendantur. Hinc per eandem Arduennam, itinere aſpero admodum & ſaltuoſo, Hufalizam venimus, quod oppidulum eſt ad III. M. vt reliqua fere huius regionis, in profunda valle ad Ourtam fluuiolum. arcem habet colli impoſitam, & Abbatiam, vbi legimus epitaphium hoc in monumento lapideo: *Chi giſt Meßires Thieris Sires de Hufalize, Kideuiat lan de graſſe mil he cc. quatre.* Imago eſt viri, cum leone ad pedes, clypei inſigne crux aurea in campo cæruleo, crucibus reſperſo minutioribus ex eodem metallo. Erant & alia in eadem æde monumenta, quorum inſcriptiones ob vetuſtatem legi non poterant, nec de eis percunctati quidquam reſciſcere potuimus. Hinc ad II. M. Baſtonia eſt oppidum loco ſatis plano, & quidem paullò cultiore; vetuſtum non eſſe aſſerebant ipſi oppidani, ac vix annos CCCC. ſtetiſſe, ante quod tempus nihil hoc loco eſſet præter agricolarum caſas, incrementum verò feciſſe ob mercatum rei potiſſimũ pecuariæ ac frumẽtariæ; confluentibus huc mercatoribus ex omni Arduenna, & locis circumiacentibus: ita vt non impropriè Emporium hoc Arduennæ nominaueris, vel vt ipſimet loquuntur, *Paris en Ardenne*. Forma eſt oblonga, & vnica ferè platea, ædificiis ab vtraq. parte bene cincta continetur, per quam ab vna porta ad alteram paullùm aſcenditur. vnicum habet templũ Diuæ Genitrici dicatum, & Cruciferorum Cœnobium. Hinc profecti ad III. M. Martelengam venimus, qui pagus eſt in valle ad Suram, vulgo *Saur*, fluuiolũ, qui ad oppidum Waſſerbillich Moſellæ miſcetur. Arluniũ hinc oppidum III. diſtat M. ac medio ferè itinere extremas Arduennæ par-

næ partes constituunt huius regionis incolæ, quod ex pulchriore agrorum aspectu ac fertilitate volunt colligi, desinente paullatim Arduennæ horrore, de qua, antequã reliqua aggrediamur, locus admonet pauca subiungere. Arduennæ nomen est proculdubio antiquissimum, & Gallicum. C. Cęsar siluam dicit, quę magnitudine ingenti per medios fines Treuirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum ac Neruios pertineret, patens in longitudinẽ millibus amplius quingentis: & reliqui antiquiorum eandem ferè descriptionem sunt sequuti. Hac ætate longè angustiores habet limites, sic temporis successu multis in locis excisa, ad sementem faciendam, vel ad alios vsus (quod ipsum hodieque fieri videmus) vt maxima ex parte siluæ nomen amiserit, quod ei potissimũ parti remansit, quæ est circa fanum D. Huberti, & oppidum quod vulgo *Marce en Famine* nuncupant, vbi adhuc est continua silua procerarum arborum, fagorum præcipuè, & annosarum quercuum. & hæc cis Mosam, vltra quem siluæ adhuc multæ, quæ huius olim partes cùm fuerint, nũc à reliquo veluti auulsæ corpore, alia etiam sortitæ sunt nomina, & hoc quidem tẽpore Arduennæ nomẽ Mosa terminatur. Reliquam porrò partem, cis Mosam dicimus, quæ pro silua non habetur, vulgo Arduennæ regionem, & sua lingua *Le païs d'Ardenne* nuncupant, in qua sunt oppida illa, & pagi, quæ iã attigimus. Omnia hic saltibus, & dumetis horrida, rarò prceriores siluæ, atque ea solitudo, qualis in nulla alia Belgicæ nostræ parte. Et hoc quidem itinere, præter ea quæ iam nominauimus, vix rusticorum tuguriola occurrunt, sicubi in conuallibus, ad aquarum riuulos prata, aut locus sementi paullò commodior. Serũt autem

tem, auenam vt plurimum, nõnunquam & filiginem, eradicatis magno labore saltibus, quorum & cineribus stercorationis vice vtũtur: nec verò terra vltra triẽnium sationi sufficit, quo exhausta omnino ad annos XXVII. aut eò amplius inanis manet, vt vires resumat, quo temporis interuallo priorem rursus induit faciem, & denuò idem resumendus labor, vt ad semẽtem præparetur. Triticum ferre nequit, atque ea de caussa ipsi regionem tritici feracem sua lingua *Le blanc païs* nuncupant. Habet multis in locis fodinas ferri, ac carbonis lapidei, quo fabri præcipuè in officinis vtuntur, quemque sub Alberto primùm antistite qui Leodiensium erat XXXV. & anno CIↃCXCIX. diem obiit, à fabro pauperculo monstratum refert Placentius, lingua vulgari *Houille* vocant. De fontibus acidis iam diximus in descriptione pagi Spa. Sunt certè in his locis plurimi, vt sapore vario, ita diuersæ, vt ipsi asserunt, naturæ, sed tamen ferrugineum quiddam referentes omnes. Nam quod pagi illius incolæ conantur persuadere, fontes suos ab auri venis saporem, quem habent, obtinere, atque nonnunquam ad montem quendam iuxta pagum eundem cerni exhalationes è terra quibus silices minutulis quasi auri guttis inficiantur: ob hoc dictum existimamus, vt suorum fontium quàm maxima sit apud exteros commendatio, ac eorum maiore frequẽtia celebrentur. Sunt his in locis homines paruo viuentes, & laboriosi, salubri sanè corpore, & longæui, ita vt centesimum annum attigisse, non sit rari apud eos exempli. probitas est vt eorum, qui suo contenti, ac vt non multum suos excedunt fines, ita nec aliarum nationum delitias expetere videantur. Sed ad susceptum iter reuertamur. Arlunium loco est eminẽti omnino,

nino, quem tamē montem dicere nequeas, ascenditur ab omni parte æquali cliuo. Incendia iam aliquoties pertulit; quo casu effectum, vt maiorum ædificiorum ruinæ, supra reliquas exstantes domos, primo aspectu speciem admirandam exhibeant. vt est nonnunquā in deformatione etiam ipsa pulchritudo, & sæpius casu nata varietas oculos magis detinet; quàm vel arte elaboratissima opera. In oppido ipso nihil est quod admodum mirere, præter has ipsas ruinas, ad quarum fundamenta, inscriptiones antiquas plurimas, & deorum gentilium simulacra, quibus Illustrissimus Comes Petrus Ernestus Mansfeldensis fontem suū Luxemburgij decorauit, eruta narrabant, & nonnullis quoque in locis reperta antiqua numismata. De eius tamen nomine, aut antiquitate, nihil habemus, præter vulgi opinionem, asserentis ab ara deæ Lunæ, quæ hoc in loco coleretur, nomen sumsisse. vt reliquos item planetas peculiares suas sedes habuisse in hoc eodem Ducatu, quarum hodieq. appellationes adhuc restare. Historia Egdberti archiepiscopi Treuirensis Arralunum castellū vocat, Comitatus titulo insigne. Hinc qua Luxemburgum iter est IIII. M. silua est alta, & supra modum amœna, in qua nobilium monialium Cœnobium, pascua, & agri fertiles, pagi aliquot, inter quos Steynefurt dictus vicus, ac tandem apparent vrbis ipsius turres & culmina. Vt primum vrbem sumus ingressi; (quandoquidem & singulorum quæ nobis in hoc obuenerūt itinere, rationes tibi reddi expetis) Ioannem Moslinium, virum amœni & elegantis ingenij, qui ex familia est Philippi regis, nobis verò ob animi candorem, amicissimum, aduentum nostrū præstolātem offendimus, cui Illustrissimus Comes iniunxerat,

uerat, vt nos ad se deduceret. in quo & paruimus, & summa excepti beneuolentia, totum illum diem apud eum fuimus: quin meliore quoque noctis parte variis sermonibus, vltro citroque habitis, & de re mathematica potissimum, qua Illustris. Comes apprimè delectatur, consumpta, ibidem & pernoctauimus. Ampla autem est planities, ad quam ex vrbe qua ad Septentrionē vergit, descenditur, altis vndique incincta montibus, quorum qui recta vrbem spectat, domum ipsam, quantacunque ea est, sinu quodammodo videtur excipere. sic bona eius parte ad id excisa, & prorsus adæquato siquid erat accliue. In quo amœnitati bellè cōsultum, (quid enim tantopere oculos oblectat, ac rei cuiusque nouitas?) & effectum, vt lapides ad tantum opus non sint aliunde quærendi. Hoc sanè modo tam magna moles multis tandem operis paullatim assurgit, ipso Illustrissimo Comite singula præscribente. Sed præter cetera quæ vt pro tam magnificæ domus captu, constructa iam, aut assurgere adhuc videas, porticus in primis amplas mirabamur, quas, dum nos per singula ducit, se ad id destinasse dicebat, vt in eis reponeret, quæcunque nancisci posset antiquitatis monumenta, quorum magnam iam habet copiam, ex diuersis locis, & Arlunio in primis, vt iam diximus, petitam: vnde veluti antiquitatis coloniam huc deduxisse videtur, nec vllo alio in loco Arlunium illā antiquam quærendam esse. Sunt autem maxima ex parte simulacra deorum gentilium, & epitaphia, quæ in crepidine fontis illius pulcherrimi, ac claritudinis eximiæ, quo dilectæ quondam coniugis Mariæ de Montmorenci memoriam sanctè conseruat, crebrò ad Mariæ fontem, (sic eum nuncupauit) aduentando: sic sunt pari

interuallo diſpoſita, vt liber ſit ab omni parte ad ſingulos lapides acceſſus. ex his inſcriptiones nõnullas, quibus temporum iniuria minus nocuerat, viſum eſt huc referre. Sed ipſam prius inſcriptionem, qua Illuſtriſs. Princeps fontem hunc ſuum decorauit, audiamus.

QVISQVIS HVC ACCEDIS SI TE ÆSTVS SITI'SVE VRGET. HIC ÆSTVM QVIETVS VITATO, SITIM PRONVS EXTINGVITO. AQVAM MANV HAVRITO. OS LAVATO. AT PEDE NE TVRBATO. NVDO CORPORE NE POLLVITO. QVIESCENTIBVS ENIM CARISSIMÆ VXORIS MANIBVS TRANQVILLAM VNDAM SACRAVIT. MARIÆ DE NOMINE MARIÆ FONTEM NVNCVPAVIT. ÆTERNI SVI AMORIS TESTES LATENTES VASTA SVB RVPE LYMPHAS ERVI. VIVO LAPIDE CINGI. ÆTERNASQ. FLVERE IVSSIT

P. E. C. M.

Inſcriptiones verò antiquæ ſic ſe habent.

D. M. IVRCINIVS D.
RINDO ET CALEN
AGATILLVS VXO
R F. C.

D. SEXTINIO M.
SECVNDINO
CONIVGI DE
FVNCTO ET SE
VERIANO ET
SATVRO FILIS
VIVIS PRIMVLIA
SATVRNA ET SI
BI V. F.

AVE SEXTI
IVCVNDE
VAE SEXTI
IVCVNDE

MAERNIVS MARI
NVS SIBI ET CENSOR
INIAE FAVSTINAE CO
NIVGI DEFVNCTAE.

D. PENAVSIO LAGANE M.
DONI ASSE MONIMEN
TVM FILI FACIENDVM DE
SVO CVRAVERVNT

D. M.
DAGVO DAC
SILLVS ✕ EBTIO
CATOS VIVO FECI.

D. M.
ATTIANI
MEMMOLI.

ATRI ET PATRIBVS

Ex hac planitie qua in vrbem primùm aſcenditur, vnico omnino cliuo, pons eſt lapideus ſupra Alizuntem fluuium, vulgo Alſitz/ & in rupe demum alta, & prærupta ab vtraque parte ruinæ fornicum arcis veteris, quæ Luxemburgum olim, vel, vt malunt alij, Lut-

 zelbur-

zelburgum, & vrbi nomen dediſſe fertur. nihil enim hoc loco fuiſſe tempore Othonis magni Aug. præter caſtellum, quod Sigifridus quidam, ſiue Gilbertus Ricuini Arduennenſis, in hiſtoriis ſatis celebris, filius, cùm ab Abbate Cœnobij Sancti Maximini Treuirenſis obtinuiſſet, eo ampliato, conſenſu Brunonis Ducis Lotharingiæ, qui eiuſdem Imp. Othonis frater erat, Comitatum Luxemburgicũ inſtituit. Venceſlaus tandem frater Ioannis Luxemburgici ex auctoritate Caroli IV. Aug. cuius erat patruus, Ducatus titulum aſſumſit. Hîc & ruinas videas Cœnobij vetuſti quod vulgo Munſter vocant, atq. hinc paullatim in vrbem ipſam, quam recentiorem nuncupant, aſcenditur. Vetus enim quæ dicitur, ad huius rupis radices à ſiniſtra, in profundiſſima valle, pro ſuburbio nunc habetur. ea enim cùm ob vndique impendentes montes præaltos, ægrè defendi poſſet, pro ea qua nunc vtuntur oppugnationis ratione; placuit in eorum altiore, vnde plurimũ noceri potuit, & vrbi & caſtro, oppidum id condere, quod recens, vt diximus, vocãt, mœnibus & propugnaculis egregiè munitum, vt ea nunc paſſim ſolent erigere ad excipiendos machinarum tormentariarum impetus. Quo primũ id tempore conditum fuerit, neſciebant oppidani ipſi: planum ferè eſt, niſi quòd verſus arcem illam antiquam paullum deſcendatur, & ædificiis lapideis ſatis excultum; ita tamen vt plurima adhuc reſtent incendiorum quæ iam aliquoties pertulit quo tempore Imp. Carolus V. Aug. cum Francorum rege Franciſco I. bellum gerebat, manifeſtiſſima veſtigia. Eſt in eo Franciſcanorum Cœnobium, quod ex primis fuiſſe eius ordinis, ex epitaphiis, quæ in eo viſuntur, volunt colligi; eius enim ea eſſe ætatis qua B. Fran-

Franciſcus adhuc in viuis erat. Vidimus hîc poſt ſummum altare in capulo ligneo, eoq́ue aperto, corpus ipſum adhuc ſat integrum Ioannis regis Bohemiæ, eius qui Luxemburgicus dicebatur, quod ex incendio veteris Cœnobij, de quo ſupra diximus, huc tranſlatū ferebant. Erat hic filius Imp. Henrici VII, ac pater Imp. Caroli IV. Aug. qui anno ſal. MCCCXLIIIX. dū Francorum regi militat aduerſus Britannos, in prœlio occubuit. Luxemburgo Nanceium per Mediomatricorum fines cogitabamus: ſed cùm morbus contagioſus diceretur toto eo tractu & in ipſa adeò Mediomatricorum vrbe graſſari, atque ea de cauſſa in Lotharingicas vrbes non admitti qui illac tranſiſſent, neceſſum fuit vitatis vrbibus Nanceium recta petere, quæ hinc XVI. diſtat M. & idem ferè iter bis conficere. verùm vt in regreſſu omnia diligētius expendimus, ſic eius poſt Nanceiū ſuo ordine ſequetur deſcriptio. De Lotharingia, eiuſque nominis ratione ſuprà meminimus. eius ſanè metropolis eſt Nanceium, oppidum non ita magnum, pulchro tamē ſitu: eſt enim loco plano, forma ferè quadrata, ac Lotharingicorū Ducum palatio clarum, quod Antonius Dux magnifico ædificio ampliauit, & hic Carolus, qui nunc rebus præeſt, Cenaculum adiunxit, quod vel trium menſium abſoluit ſpatio, vt in eo Henricum Andegauenſium tunc Ducem, dum is ad Polonicum regnum proficiſcitur, exciperet. Factæ ſunt & in eo exequiæ Claudiæ Valeſiæ Henrici II. Francorum regis filiæ, eiuſque coniugis, nuper admodum defunctæ, more in ea familia vſitato. Imago ipſius defunctę, viuæ quam ſimillima, regalibus induta veſtibus in lecto ſublimè collocata erat; ad eam quotidie manè accedebāt famulæ, ac domeſtici nobiliores, qui circa vi-

uam assueuerant, quasi & adhuc dominam salutaturi; Medici etiam vt consultaturi de eius valetudine: & tẽpore solito posita ante lectum mensa, cibi apponebantur per eos, qui viuæ ministrabant, pauperibus tamen mox absoluta cerimonia distribuendi. Et hoc XL. dierum spatio, quo toto etiam tempore, templa in ipsa vrbe clausa sunt, & solita sacra omnia in hoc solo fiunt Cenaculo, extructo ad id altari. Senatus omnis atratus incedit, atq. annũ integrũ à tripudiis & saltationibus abstinetur. Prope palatium ædes est D. Georgij, in qua monumentum Caroli Burgundionum Ducis, cui hanc dicebant appendisse inscriptionem:

Carolus hoc busto Burgundæ gloria gentis
Conditur, Europæ qui fuit antè timor.
Ganda rebellatrix hoc plebs domitore, crematas
Post patriæ leges, perpete pressa iugo est.
Nec minus hunc sensit tellus Leodina cruentum,
Cùm ferro & flammis vrbs populata fuit.
Monte sub Heritio Francas cum rege cohortes
In pauidam valido truserat ense fugam:
Hostibus expulsis Eduardum in regna locauit
Anglica, primæuo restituens solio.
Bella ducum, regumq́; , & Cæsaris omnia spernens,
Totus in effuso sanguine lætus erat.
Denique dum solitis fidit temerarius armis,
Atque Lotharingo cum Duce bella mouet:
Sanguineam vomuit media inter prœlia vitam,
Aureaq́; hostili vellera liquit humo.
Ergo triumphator longæua in secla Renatus
Palmam de tanto Principe victor habet.
O tibi, qui terras quæsisti Carole, cælum
Det Deus, & spretas antea pacis opes.

Nunc dic Nanceios cernens ex æthere muros,
A clemente ferox hoste recondor ibi.
Discite terrenis quid sit confidere rebus;
Hic totiens victor denique victus adest.

Aliud.

Dux iacet hic Carolus, Belgarum illa ignea virtus,
Cui Mauors dederat bella gerenda pater:
Quem timuit subitis animosus Gallus in armis,
Cuique Alemannorum terga dedere Duces:
Quiq; animum Hesperias bellis agitabat in vrbes,
Sed subitò inuertit sors truculenta viam.
Nam cùm Ranerium bello sibi prouocat hostem,
Occubuit fuso milite stratus humi.
Quæ ne tanta viri laus intestata iaceret;
Hoc victor victi condidit ossa loco.
eCCe Leo CeCIdIt, IaM paX qVaesIta VIgebIt.

Corporis eius reliquias hinc transferri curauit Maria Caroli v. Aug. soror an. S. MDL. & Brugis Flandrorum sumtuosissimo componi monumento. Locus vbi oppetiit, ostenditur non procul ab ipsa vrbe ad riuulum quendam, quem vt cæso iam exercitu, fugiens parat transilire, effuso equo, ibidem & cōfossum ferunt. Crucem hîc lapideam videas cū hac inscriptione Gallica in ærea lamina:

En l'an de l'incarnation,
Mil quatrecens septante & six,
Veille de l'apparition,
Fut se Duc de Bourgongne occis,
Et en bataille ici transsis,
Ou croix suis mise pour memoire,
René Duc des Lorrains, mercis
Rendant à Dieu eut la victoire.

Est & paullo altiùs, vbi prœlium id commissum sunt, sacellum quod Burgundionum vocant, cum iuncto cœmiterio, & tabula ęrea, in qua Gallici vers qui infrà sequuntur:

Mil quatre cens soixante & seize aduint,
Que Charles Duc de Bourgongne ici vint,
Acompaigné de soudars & gendarmes,
Cuidant Nanci surprendre à force d'armes,
Veille des Rois qu'on depart le gasteau,
Il fut occis en passant vn ruisseau.
Et la plusspart de ses hommes de guerre
Furent occis, & semés sur la terre,
Puis recueillis par le commandement
Du preux René, qui vertueusement
Obtint sur eux glorieuse victoire,
Dont les corps sont ci gisans en memoire
De ce conflict. Renee de Bourbon
Noble princesse, aiant vouloir tresbon
Femme du tresillustre Duc Antoine
Fils de René noble duc de Lorraine
A fait bastir ce cimitiere, & croix,
L'an mil cincq cens auecque vingt, & trois.
Priez à Dieu, que par sa saincte grace
Aux trespassés pardon & merci face.

Et hæc quidem de Carolo, Regis Philippi abauo, de cuius interitu multum est diuq. dubitatum, cùm talem Imperatorem tot rebus gestis clarissimum, vix vnquam superari posse existimarent. Sunt in hac eadem D. Georgij æde Lotharingicorum aliquot Ducum tumuli, sine inscriptionibus, vt & in aliis templis, certum enim sepulturæ locum non habent. Ex posterioribus tamen magna pars ad D. Francisci, quæ ad alterum est palatij

palatij latus, tumulata est, vbi dux Renatus, qui rex idē erat Siciliæ, monumentum habet magnificum: hic & dux Antonius, & Franciscus huius pater, & ipsa eius Claudia, ad cuius recentem tumulum appensæ virorum doctorum lachrymæ, & frequentes omnium ordinum gemitus, eximiam eius erga singulos pietatem tam clarè testantur, vt amissæ Principis desideriū, nec ipsa temporis longinquitate videatur emolliendum. Ad vrbis mœnia fluit Meurta dictus fluuius, qui III. hinc M. paullum supra arcem *Condei* dictam Mosellæ miscetur. Eius apud antiquos scriptores, quod quidem sciamus, nulla exstat mentio, vt nec huius ipsius vrbis. quam tamen Ptolemæi Nasium, siue Nassium, quod & in Antonini, de quo suprà, Itinerario reperitur, non incōmodè possis existimare. Et hæc ferè sunt, quæ hoc loco notanda putauimus, nisi quem & munitionis ratio, mœnium & propugnaculorū dispositio, & armamentarium delectet, machinis bellicis omnis generis instructissimum, ad quæ facilè nobis patuit accessus, inclyti Comitis Salmensis, qui hoc tempore Duce absente toti Lotharingiæ præerat, comitate erga nos singulari, & Ioannes Scillius noster eidem Comiti, & ipsi adeò Duci, ob insignem in re geographica peritiā iuxta & diligentiam gratissimus, per singula nos deduxit, omnium & vsum commonstrās, vt est in ea professione versatissimus. Eundē & comitem habuimus ad D. Nicolai fanum, quod ad II. hinc est M. supra eundem Meurtam fluuium, loco plano, & fertili. Ædificium est non ita vetusti operis, sed magnæ sanè molis, & structuræ altæ, luminosum omnino. Sed columnas in primis, quæ totum fastigium sustentant, mirabamur, eius altitudinis, tum gracilitatis, vt tanto oneri vix pares

iudicares. Turres habet duas à fronte, in quarum vna Caroli Lotharingici Cardinalis, qui idem Metensis erat episcopus, cuique hæc parebat ecclesia sub Prioratus, vt loquuntur, titulo, in summo culmine Symbolum: obeliscus scilicet cum hedera circumplicata, & inscriptione TE STANTE VIREBO. Asseruatur in hac ęde ex diui Nicolai, Myræ episcopi, quæ vrbs erat Lyciæ, ex eadem Lycia, Patera vrbe, oriundi, manu, articulus vnus, inclusus auro, gēmis multis interstincto: vnde huius primum loci nata religio, & aduenarum frequentia in eam excreuit amplitudinem, vt iam non pagum, sed vrbem, & quidem totius Lotharingiæ cultissimam possis dicere, si muro clauderetur, ea est ædificiorum venustate, viarum apta dispositione, incolarū multitudine, vt nihil vltrà requiri possit; sed ob mercaturam præcipuè, & omnis generis opificia commendatur, & mercatores in primis opulentos habere fertur. Hic & nos constituta peregrinationis huius meta, Nanceium reuertimur.

Nanceio egressis secūdum Meurtę fluminis ripam, occurrit ad montium radices pagus *Marcheuille*, cuius incolas perfidia aliquando in suum Ducem (eum historiæ Fridericum II. appellant) notatos ferebant, atque ea de caussa, quotiescunque cum reliquis Principis domesticis epulari contingit, panem eis inuersum apponi. Exstant ibidem rudera rotundæ turris in qua is Dux ex venatione subductus ad triennium detentus dicatur. & alia multa de eodem passim circumferuntur. Toto hoc itinere à dextris prata sunt virentia, quæ Meurta leni flumine præterlambit, aut gratis irrigat anfractibus. à læua continui quodammodo montes, & ad eorum radices fertiles agri, ob tritici potis-

potissimum bonitatem commendati. Multus in eis prouenit ebulus, quem fertilitatem dicunt portendere, & quidem totius antiquitatis consensu: sic enim Cato apud Plinium inter frumentarij soli notas primũ posuit Ebulum, & pyros quoque malosque siluestres enumerat. Vidimus hic & sorbos, & proceras arbores quas sua lingua *Erable* vocant; Latinis acer est. pyrorũ præterea, ac malorum ingentem copiam, ex quorum siluestribus potum sibi conficiunt, quem & limpidũ fieri vt vinum, & integrum ferè annum conseruari incorruptum asserebant. Hinc ad Mosellam venitur, quem Meurta loco plano, inter prata, paullatim accedit, & longo tractu æquali quasi cursu comitatur, relicta inter vtrumque alueum exigua admodum terra, donec tandem paullum supra Condeium arcem, quæ à dextris in rupe est, pago sibi cognomini impendens, facto cum Mosellæ alueo angulo acutissimo, eius & aquis miscetur. Vltra Mosellam sacellum est D. Euchario dicatum; ad cuius limen inscriptionem hanc (si quem ea mediæ ætatis elegantia delectat) excepimus ex tabula lapidea.

Ex Catalonie regis prosapia Baccij & Lientrudis editi sunt nobilissimi sanctiq́, subscripti videlicet Sanctus Eucharius, Sanctus Elighius, Sancta Libaria, Sancta Susanna, Sancta Memia, Sancta Oda, & Sancta Gertrudis, quorum dignis suffragiis & gloriosis meritis cum ipsis associemur in cælis.

Pour l'amour du createur ici en cest lieu, & alentour nobles barons, cheualiers, & champions de la foi de la vie eternelle ayans la soif, desquels le mireur & exemplaire estoit Monsr St Euchai-

Euchaire par Waldres Sarazins, & payens estans auec l'apostat Iulien vingtz deux centz par nombre sont ici mis encombl en l'an CCCLXII. *La xe Kalende de Mai, furent mis en ceste mactz.*

Hij felices prælibati Iuliani gladio sunt truncati.

A Nanceio III. circiter M. in sinistra Mosellæ ripa pagus est vulgo *Dieulewart* dictus, & arx in rupe, ad cuius pedem erumpunt gelidissimi fontes, magna aquarum abundantia. Hic paullò vlterius ad eandem Mosellæ ripam vicus est exiguus *Sarpainge*, de cuius antiquitate multa incolæ referebant, Oppidum olim amplum fuisse à Sarpignia quadã regina denominatum, quę & in eo regiam habuerit. Ostendunt in eius rei testimonium ruinas quasdam murorum, vbi thermas quondam fuisse volebant. nos quæ eorum figura fuisset non valebamus coniicere, tantum subdubitabamus num castrorum inseruiissent munitioni, cùm eorũ magna sit crassitudo, & foramina in eis cernantur adhuc rotunda, & angusta, quasi ad eiaculanda missilia. hîc & numismata antiqua erui; & hospes ad quem diuerteramus nobis dedit æreum nummum C. Cæsaris Caligulæ, quem se ibidem reperisse affirmabat. Exstat in pariete domus cuiusdam rusticæ antiquũ marmor, in quo reginæ illius imaginẽ esse volunt. est manu omnino artifice scalpta imago muliebris longioribus induta vestibus, equæ insidens, quam pullus videtur lactare; ipsa verò calathum, aut simile quidpiam gestat, in quo pomorum figuram, ficubus haud absimilium, videbamur dignoscere. Suspicari sanè est ex hac scaptura locum hunc alicuius olim nominis fuisse: sed de hoc, vt &

vt & de aliis quamplurimis, desiderantur historiæ, fabellarum verò inanium apud profanum vulgus nullum esse modum, nemini non exploratum existimamus. Hinc ad I. M. vrbs est ad vtráq. Mosellæ ripam, quas pons connectit lapideus, à quo, & arce, quæ è regione

gione eius est in alto montis vertice *Moson* dicta, vulgò *le pont à Moson* appellatur, Latinè Musipontum nouo vocabulo, vt & ipsum oppidum non ita vetus habetur, atque paullatim ob pontis commoditatem coaluisse ferunt. Nihil vidimus in eo quod antiquitatem vllam referat. Philippa Antonij Ducis, cuius supra meminimus, Geldriæ Ducis filia (vnde & Lotharingici adhuc Principes in suo clypeo Geldriæ pingũt insignia) Cœnobium hic ædificauit Diuæ Claræ, & ipsa in eo postquam moniali vestitu, atque professione, aliquot annos egisset, diẽ clausit supremũ: visiturq. eius monumentũ, ad quod ipsa, in eodẽ vestitu ad viuũ expressa. vultus è marmore est cãdidissimo. vestis interior nigrum, superior griseũ refert colorẽ, ipso marmore hos colores omnes ministrãte, quod & hinc nõ procul excisum affirmabãt. Hinc denuò ad Mosellæ ripã, sed dexterã, secũdo flumine progredimur itinere amœno penitus. nã ad flumen prata, paullò altiùs cãpi fertiles, ac demũ mõs veluti cõtinuus, & siluæ. ad montis pedẽ plurimi pagi, & arces in summis iugis positæ. ad læuã fluminis, nisi quòd mõtes paullò depressiores apparẽt, eadem est ferè facies. In hoc itinere pagus est *Iouy* vulgo dictus. inter montiũ radices, & Mosellã, vbi quantacunq. est inter mõtes vtrosque, qui ripas ambiũt distãtia, aquæductũ antiquitus fuisse, indicãt eiusdẽ, quæ adhuc exstãt, reliquiæ, ea figura, quali arcũ hic vnũ depinximus: eorũ enim adhuc restant multi, suntq. ex albo lapide, in laterum formam dissecto, & nonnulli quoque eiusdem operis in aduersa ripa cernuntur. Incolæ asserebant in eodem loco fontem hodieq. esse, quamuis hos arcus (solita inscitia) ponti inseruiisse putantes, & ab hoc pago in mõtis ipsius iugo minores alios arcus fuisse di-

ſe dicebant, qui verſus vrbem Metenſem quæ I.hinc diſtat M. excurriſſe viderentur. Altitudo iuxta ripam pedum eſt circiter L X. Vnde cõiicere eſt, quanta totius operis moles fuerit, quãtaq. altitudo arcuum qui in ipſo erant fluminis alueo, quorum hodie nihil ſupereſt. Referebãt iidem incolæ ſuperiorem arcuum partem

partẽ planam omnino esse, cœmento rubei coloris inductam, & in eius medio domunculam non ita multis abhinc annis adhuc fuisse, ab vtraq. parte patentẽ, quã nos partem tecti fuisse quę tubũ tegeret suspicabamur. Hinc ipsam videre est Metensem vrbẽ in ampla planitie, quã Mosella in varios diuisus alueos irrigat, & pars quidem eius muros ad læuam lambit, pars & eosdem subit, vt ciuium vsibus inseruiat, atque sic diuisim fluit ad inferiorem vsque eorum ambitum, vbi recepto Sella altero flumine, qui dexteram vrbis partem alluit, in vnum denuò alueum colligitur. Sed situ in primis ipsius vrbis delectabamur: cùm enim agrũ latè circumiacentem planum habeat, eius tamen area paullũ prominet, vt in eo Veterum rationem in condendis vrbibus agnoscas. ad summum siquidem templum multis gradibus ascenditur, iuxta quod forum rerum venalium, altiorem totius areæ partẽ occupat, & ab eo vndique versus muros paullatim descenditur, prærupto tãtum in vna parte cliuo, vbi vias duas lapidibus stratas, sic dispositas videas, vt altera per alterius domorum culmina excurrat. Templum Diui Stephani nomen tenet, qui ciuitatis est patronus, pulcherrimũ verò opus, si quod aliud toto hoc itinere vidimus, & sua mole spectabile, quodque rarò accidit, omni ex parte consummatũ. dicebatur in eo fuisse crucifixi ligneam imaginem totam laminis aureis superinductam. Vidimus labrum porphyreticum rubei coloris, magnæ capacitatis, pedes x. longitudine excedens, in quo lustrales aquas adseruant. Sunt & alia in hac eadem vrbe sumtuosa templa. & multa erant in eius suburbiis, inter quæ D. Arnolphi Basilica Imp. Ludouici pij Aug. Caroli f. & filiarum aliquot Pipini regis sepultura celebris.

lebris. Omnia hæc absumsit belli rabies, ita vt suburbij ne vestigium quidem nunc supersit, neque vltra muros quidquam præter campestria videas. Antiquorum hanc esse Diuodurum Mediomatricorum oppidum, vt est apud Corn. Tacitum, existimamus, cũ toto hoc tractu nullum aliud restet, quod æquè antiquitatẽ referat, quódve ad veterum descriptiones melius conueniat. & fuit hoc sanè singulis temporibus celebre, ipsique Treuirorum vrbi quodammodo æquale, vt Ammianus quoque Marcellinus qui scripsit tempore Valentiniani & Valẽtis augg. vbi Galliam describit, vtrũque eadem dignitate in Belgica prima cõstituit, & hoc quidem Mediomatricos, illud Treuiros, domicilium Principum clarum, (vt de oppido ipso eum loqui, non de populo constet) nominat; iam tum propriis locorum nominibus ex vsu communi euanescẽtibus, vt oppida ipsa populorum nominibus appellarentur. Sic quæ apud Cæsarem vrbium nomina Durocortorum, Bratuspantium, Lutetia, & alia multa in vsu esse desierunt, manentibus populorum appellationibus, Remi, Parisij, Bellouaci, ipsis locis attributis. Exstat tamen Diuoduri appellatio apud Ptolemæum & Tacitum, item & in prouinciarum Itinerario, cuius iam aliquoties meminimus. Sed antequam Mediomatricorũ vrbe, hodieque celeberrima, excedamus, placet inscriptionem antiquam huc referre, quam in ædibus Ioannis Daubri argentarij ex basi quadrilatera, quam inter rudera portæ publicæ erutam dicebat, excepimus: eius itaque singulæ facies hæc habent verba, à prima quæ videbatur sinistrorsum legendo:

D I. O. M.

1.

I. O. M.
IN HONOR
DOMVS DIVI
NAE VICVS HO
NORIS PVBLICE
POSVER. HI QVI
INFRASCRIBTI SVNT
CVRA EORVM .T. IVL
ADIVTOR'S. MPAVLL'
MARTIAL'S.P. DONNA
XI.

2.

Q. GIAMIVS
BELLVS ET
COMMVNIS
GIAMI FIL'
ELVORIX
VARICILLI F.
MELVSCINTVS
M. I. F.

3.

M. MACIRIVS
TRECTVS MANI
PRETIVM DONAVI
ERENTINVS ET
PEREGRINVS IL
LANVISSAE FIL'
G·AIVS GERM. CO
ROBVS. SEX ELV
IVS. CLEMENS.

4.
P. ATTIVS
ANTIGVS
L. VETTIVS
DERCOIE
DVS. M. VET
TIVS MER
CATOR.

Mosella Sellæ aquis auctior per plana fluit versus Theodonis villam, sic eam Regino Prumiensis, & eius ætatis scriptores appellant, Gallis *Thionuille*, ipsis, Germanicè autem loquuntur, Dittenhoffen dictam. Oppidulum est munitum, & belli cladibus notum. De eius origine nobis nihil cõstat. Si quis vernaculum eius nomen attendat, suspicari posset ab eodem Theodone denominatum (quisquis tandem ille fuerit) à quo & mons, Luxemburgo non procul, der Dittelberg dictus. quod enim Latinis Theo, id apud Germanos ferè in Dith/aut Thit commutatur, vt videre est in *Theodorus* & *Theobaldus*, quæ ipsi in Ditzrick/ & Thibald commutant. Est autem mons ille non ita altus & ab omni parte sensim accliuis, in quo oppidum olim fuisse asserunt: erui enim quotidie ædificiorum rudera, multa etiam antiqui operis, & in agrorum distinctionibus, adhuc in vsu esse appellationes, quibus vrbium regiones, & partes designantur. Tilmannus Stella putat Augustam Romanduorum fuisse: conuenire enim adamussim huius loci situm, cum Cl. Ptolemæi descriptione. In quo fortasse propiùs rem attigit, quàm qui eius loco Luxemburgum ipsam reponunt, cùm ea nec sit ita vetus, vt possit ad eam antiquitatem referri, ac de

eius constet initiis. Nos verò eam Augustam quam eandem Veromanduorum dici videmus, in ipsis potius Veromanduis non procul Diui Quintini phano constituendam iudicamus. Ad hanc eandem sinistram Mosellæ ripam multi sunt pagi, ditionis Luxemburgicæ omnes, vt qui ad alteram Lotharingici ferè sunt Ducatus. hic & Sierck vulgo dictum oppidulũ, & arx contra montem. hic enim Mosella paullatim aliam induit faciem, attollentibus se ab vtraque parte ripis, donec iam excelsi sint montes, nec humilioribus ferè est ripis ad ipsum vsque ostium quo in Rhenum intrat. Est aliud paullò inferius Luxemburgicũ oppidulũ ad læuã, Grassen Machern dictũ, & pagus Wasserbillich/ vbi Sura fluuius (sic enim ab Ausonio appellatur, vulgo Saur) Mosellæ confunditur, & sua habet ad ipsum ostium vineta. hinc non procul in eademq. ripa pagus est Igel vulgo nominatus, vbi in loco eminẽti spectatur nobilissimũ illud venerãdæ antiquitatis monumẽtum, quo nec cis Alpes insignius aliud exstare existimamus, quodque ipsis adeò Italis possimus ostentare. Moles est lapidea, ex quadrata base pedum XII. sensim assurgens ad pedum circiter LXXIV. altitudinem, tota ab omni parte variis imaginibus semiplanis insculpta; in fastigio aquilæ restat fragmentum, globo insidentis, cui expansæ alæ & ante pectus velum fuisse apparet. Prima fronte tres ostentat imagines itidem semiplanas, procerioris staturæ, & quidem quæ ad dextram viri, sinistra mulieris esse videtur; dextras iungunt; media ob vetustatem ægrè potest dignosci. Has nonnulli Fidij simulacrum quale & Romæ etiamnum exstet, constituere existimarũt; nos & fidẽ coniugalem, & eos ipsos, in quorũ memoriam sit positum hoc monumen-

D.T. SECV M

NO LIS SECVNDI NISECVRI LT PVBLIAE PA

GATAE CONIVGI·SEC VNDINIA NTINI ET L SAC

CIO MO DESTO ET MOD ESTIO MAC EDONI FILIO·ET

IVSI V SECVNDIN VS AVENTI NVS ET SECVNDI

I ICVRVS PARENTIBVS DE FVNCTIS ET

VIVIVTAE EPE ERVNT·

B 53.
Q·FVRFANIO·C·F· FVRFANIAE·FLO·
NIGRINO· RAE·CONIVGI·
PROC·FABRORVM· SANCTISSIMAE·
VIXIT·ANN·XXIV·M·VIII VIXIT·ANN·XXIII·M·III
SEX·FVRFANIVS·TYRANNVS·
HER·FVNER·ET·AR·FECIT·III·IDVS·APRIL
M·AIMILIO·II·ET·MVNATIO·PLANCO·COS

numentum, quorumque in inſcriptione fiat mentio, repræſentare ſuſpicabamur. Sunt ſupra earum capita tres itidem facies, ex plano circulari prominentes, quæ & fortaſſe vultus referebant. Ad pedes inſcriptio, cu- A
ius quàm accuratè fieri potuit, reliquias hîc molis ipſius picturæque ſubiecimus. Ex quibus ſanè verbis patet, nihil aliud hoc, quã epitaphiũ eſſe, qualia etiamnũ multa B
exſtãt, & hic vnũ è multis, quod Romę hodieq. viſitur, inſcriptione et ſcalptura multũ congruẽs, viſum eſt adiungere. Sub inſcriptione ad baſim imago eſt legẽtis ex pulpito, & auſcultantiũ turba. In ſuperiorę limbo minutiores imagines cernas, & in medio quidẽ quatuor epulantium, more antiquorum, duæ enim accumbunt; qui mos virorum erat: & menſæ aſſident aliæ duæ, vt mulieres ſolebant. ad dextram miniſtri, quorum alter de abaco pocula ſumere, alter infundere videtur, ad ſiniſtram alius edulia parare. Et hæc ferè quæ in frontiſpicio dignoſci poſſunt, qua moles viam publicam ſpectat. à tergo circulus eſt, cum figuris quibuſdam, & in quatuor angulis ventorum capita. in eius medio bigæ, & viri imago barbati, quiddam geſtantis parazonio haud abſimile. ad dextrum latus, inferius quidem, trigarum veſtigia apparent, currum trahentiũ, & complicatas ſarcinas mercatorũ more. pars ſuperior bigas habet, & carpentum, in quo duo ſedentes. reliquas imagines ſic attriuit tempus, vt earum ferè nihil emineat. Eſt hæc moles loco, vt diximus, benè cõſpicuo, in agroque quadrato, quem & huic monumento attributum, vt veterum erat circa ſepulturas conſuetudo, iudicabamus, quo iure etiam hoc tempore manet, nec ad vſus alios occupatur. Infra hunc locum in aduerſa tamen ripa, oſtium eſt Saraui, vt Auſonio dicitur, qui

& Sarra, fluminis, & pons lapideus supra eundem fluuium à Mosella non procul, qui à pago vicino, Kuntz/ die Kuntzerbrug dicitur, arcubus amplitudinis admirandæ spectabilis; quorum qui in medio ad fluminis alueum, omnium est altissimus, tum latissimus, reliqui ad latera sensim humiliores: quo & ipsa pontis superficies ad vtramque ripam paullatim procumbit, & operis firmitudini egregiè prouisum; vt in eo veterum artificum magistras manus agnoscas. ad vtramq. eius partem sunt speculæ, Treuirorum excubiæ; huius meminit & Ausonius in delicatissimo illo carmine, quo hunc ipsum Mosellam celebrat, his verbis:

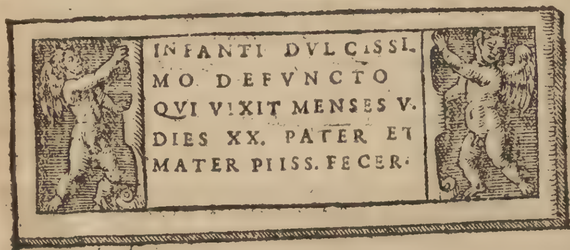
Tuq; per obliqui fauces vexate Sarani
Qua bis terna fremunt scopulosis ostia pilis,
Cùm defluxisti famæ maioris in amnem,
Liberior laxos exerces Barbe natatus.

Fluminis huius & denuò meminit in hoc eodē carmine, ne quis de eius ambigat nomine:

Nauiger vndisona dudum me mole Sarauus
Torta veste vocat, longum qui distulit amnem,
Fessa sub Augustis vt volueret ostia muris.

Ceterùm hic locus ob piscationē summopere commendatur: hic Sturiones vt nunc vocantur, qui ab Ausonio Siluri dici videntur, vasto corpore magna admodum copia captantur; Salmones, alausæ: & præter reliqua piscium genera, quæ luculenter ille, vt omnia, decantat; piscem quem vulgo Plateis/ Ausonius idem in carmine quodam ad Theonem, platessam videtur nominare, qui omnino marinus piscis est, hic ibidem aliquando captum referebant nautæ; tantamque esse in hoc amne piscium omnigenûm fœturam, vt cum nullo alio conferendus videatur. De hoc Sarræ fluminis,

minis,& Moſellę confluente, intelligenda volunt nonnulli Suetonij verba in C. Cæſare Caligula, vbi de ipſius agit Imperatoris natalibus: Plinius, inquit, Secundus in Treuiris vico Ambiatico ſupra confluentes genitum ſcribit. Pagum ſanè Ambitiuum reperimus in diplomate quodam Pepini regis; in alio item Imp. Caroli magni, Aug. eius filij, eiuſdem ferè tenoris, in quibus inter reliquas donationes factas Cœnobio Diui Maximini Treuirenſis, enumerant eccleſiam Sancti Martini in pago Ambitiuo constructam. verùm vbi hæc ſit eccleſia, vel pagus, quanquam de eo diligenter percunctati, hactenus non potuimus reſciſcere. Sed ad propoſitum iter reuertamur. A Saraui oſtio ipſam Treuirorum vrbem accedentibus, primum occurrit Diui Mathiæ Cœnobium, in cuius cœmeterio, multæ ſunt cryptę, & in eis Diuorum tumuli. ad vnius earum caput inſcriptionem hanc antiquam excepimus, ab

vtroque latere huius inſcriptionis adſculpti ſunt duo Genij alati. Eſt in hoc eodem cœmeterio ſtatua mulieris, iacentis vt fluminum Nymphæ fingi ſolebant, ac ſine capite ex marmore candidiſſimo.

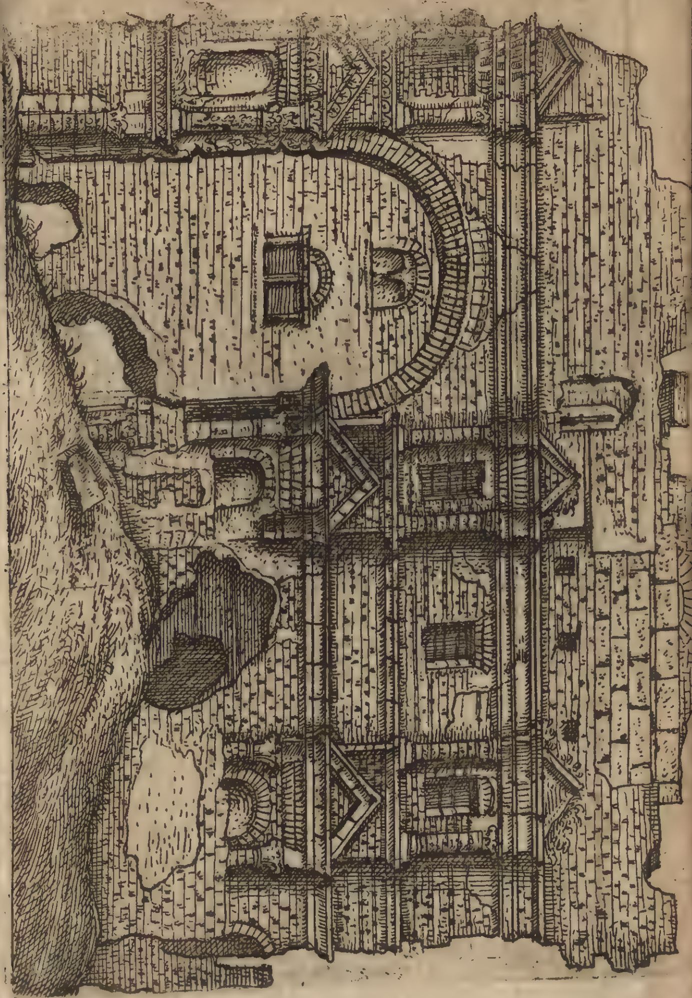
Sed lōgè pulcherrim⁹ eſt vrbis ipſius aſpectus, quiq;

adeò, quę eius olim fuerit claritudo, manifestò arguat, si quis secundo flumine eam accedat. Hic enim vt Mosella primùm sinuosum amnem reflectit, vrbem recta periturus, aduersa sese frōtę effert, ante eius muros moles alta antiqui operis, in quam vt oculorum aciem intendimus, fornicem quondam fuisse, siue arcum triumphalem iudicauimus, & in mentem venere Ausoniani versus in Mosella:

— Nec præmia in vndis
Sola, sed Augustæ veniens quod mœnibus vrbis
Spectauit iunctos, natiq́; patrisq́; triumphos
Hostibus exactis Nicrum super, & Lupodunum
Et fontem Latiis ignotum annalibus Histri.

Loquitur autem de Valentiniano Aug. eiusque filio Gratiano, quos aliquoties Germanos fudisse, & lōgius à Rheno submouisse, eiusque limitem, vt & Danubij, pacasse, legimus. Huius verò fornicis reliquias, vt nunc exstant, placuit hîc oculis subiicere.

Est post hanc molem, & altera, ruinosa penitus, quæ num & fornix alter fuerit, vt omnia quadrent Ausonianis verbis, non valuimus dignoscere. Oppidani, solita inscitia, molem vtramque turres veteres nominant. Vrbs verò ipsa situ est plano, latus sinistrum claudit Mosella, portus crepidinem leniter adlambens; ad alteram ripam mons est præruptus, & vnica omnino ad eius pedem via; hanc vrbi connectit pons lapideus, in quo fornicum amplitudinem, & fundamenta in primis lapidibus magnitudinis inusitatæ aggesta mirabamur; siquidem ea propter fluminis humilitatem qualem se multis retro annis nec vidisse meminerant, altè spectabantur, & Romanorum quidē id opus iudicabamus. Ad arcuum commissuras co-

lumnæ ſunt ſemiquadratæ ex ſingulis lapidibus altero alteri ſuprapoſito, quæ paullum exſtant ſupra pontis marginem; in his deorum olim fuiſſe ſimulacra referebant. Pontis hoc loco ſupra Moſellam mentionem facit Corn. Tacitus lib. IV. ab exceſſ. Neronis, qui vlteriora Coloniæ annecteret. Spectat hoc latus vrbis quod ad Moſellam, occidentē ferè Solem, aut Corum ventum. ad dextram, collem habet ſenſim accliuem, totumque vitibus conſitum, cuius & partem mœnibus olim incluſam fuiſſe indicant Auſonij verſus, hunc eundem ſitum delineantes:

Lata per extentum procurrunt mœnia collem;
Largus tranquillo prælabitur amne Moſella.

Reſtant adhuc in eodemque colle ædificiorum rudera, & ſubterranei meatus, opere latericio incruſtati, & pagus ibidem Levi dictus; eodem hodieque iure vtitur, quo Treuirenſes ciues. profluit hinc riuulus, qui vrbem perluit, quem ſua lingua Levibach / Latinè Oleniam nominant. Et hæc quidem ad latera, quibus ad Orientem, & Occaſum, vt diximus, vergit; quadrata eſt enim ferè hoc tempore, niſi quòd ſecundum Moſellæ ripam paulo ſit extenſior, & tota quidem muro non contemnendo cingitur. Qua verò ad Auſtrum ſpectat, moles eſt illa antiqua de qua mox diximus, & paullo altius D. Mathiæ cœnobium, & ſacella aliquot. Ad Aquilonem vltra murum, porta eſt altera, quam campeſtrem vel ſua lingua Feldtporte vocant, ad quam vrbis mœnia, ante Hunnicam depopulationem pertinuiſſe aſſerunt. Intra hanc portam, & ipſa quæ vrbem nunc ambiunt mœnia, cœnobia ſunt D. Paulini, & D. Maximini, magnæ molis vtrumque, ſed Maximini nobile in primis, & opulentum, quodque

que fundationem ſuam refert ad Imp. Conſtantinum Max. eiusque matrem FL. Helenam Conſtantij aug. ſed nunc incendio deformatũ eſt, nec patiuntur Treuiri, vt inſtauretur, cùm tam prope muros ſit, ne tẽpore belli receptaculũ hoſti præbeat. ex murorũ certè, colũnarumq. fragmentis iudicare eſt, quã ſplendidũ olim fuerit. dicitur ipſam Archiepiſcopalẽ ſedem opulentia quondã ęquauiſſe. D. Paulini ędes adhuc eſt integra, & in ea hinc inde multæ reſtãt inſcriptiones antiquæ aut mediæ ætatis, vnde & has quæ ſequuntur excepimus:

D. M.
AELIAE QVA
DRATILLAE
FILIAE INNO
CENTISSIMÆ.

HIC QVIESCIT
VRSATIVS VS
TIARIVS QVI VI
XIT ANLXVI. CVI
EXSVPERIVS FI II
LIVS ET TVLVM POSV
P

HOC Ē SCVARIV DŌ DILECTI
TREVROR ARCHEPĪ MODOA
D CVĪ SCIĀE XPO DEVOT REX
DAGOBERT SICVT ĪPLEPTO EI
DE ECCLA TREVERENSI Ē TNET
VERBIS MAGNIFICAVIT TERR
RENV ⁊ FLVVIV LIGERĪ REBVS
MAGNIFICE DITAVIT,

H·IACE·ELIVS CSANCIVS
VR CLARIS·COMES·E
MGIST VTRIVS Q:
MILIE·AQ:PATRICIVS·E
SEDO CSVL ORDNARIVS.

ΕΝΘΑΚΕΙΤΕΕΥCΕΒΙΑΕΝΕΙΡ
ΙΝΙΟΥCΑΙΕΡΟΟΚΜΗΤΙΑΠΩΚ
ΩΜΗCΑ ΔΔΑΝΩΝ ΖΗCΑC
ΜΙΚΡΟΠΡΟCΕΤΩΝΙΕΥΙΠΑΤ
ΙΑΟΝ ΩΡΙΟΥΘΗΚΑΙΚΩCΤΟΝΙ
ΝΟΥ ΤΟΑΜΗΝΙΠΑΝΗΜΟΥ
ΙΒ ΗΜΕΡΑ ΚΙ Β ΕΝ ΕΙΡΙΝΗ

ΕΝ Θ Α Δ ΕΚΙΤΕΕΝΗΡ
ΗΝΕ ΚΑCCΙΑΝΟC ΑΡΙ
ΒΕΔCΙΜΙΟΥ ΑΠΟΙΩ
ΑΛΔΑΝΩΝ ΖΗCΑ
ΑCΝΚΡΟΠ ΛΟΥ CΕ ΤΙΙΚΒ
☧

Diaco-

Diaconus huius ædis referebat, hunc locum Campum Martium olim dictum fuisse, quo etiam nomine in historiis passim occurrere. proximum item collem vitiferum Martis eiusdem, vt alterum huic oppositum Apollinis nominibus insignitos, quorum & restarent in vulgari appellatione vestigia. Hanc verò ædem Diuæ primùm Genitrici dicatā fuisse, postea Diuo Paullino, trāslata Diuę Virginis sede ad Mosellę ripam, vbi & adhuc est in hoc eodem pomœrio. In ipsa iam vrbe sunt & templa multa, & admodum insignia, mediam tamen ætatem referentia, vt ea quæ Coloniæ Agrippinensium, & Aquisgrani. tale est & ipsum summum templum, quod vernaculo sono Dom, quasi à domo vel à domino appellant, Diuo Petro Apostolo, ciuitatis patrono, consecratū. Nisi cui fortasse Diui Simeonis ædes videatur antiquior, & Romana quodammodo tempora referre. Collis iugum occupat, qui vnicus est in hac vrbe, forma quadrilatera, oblonga, tota ex lapidibus subcinericei coloris, & quidem magnitudinis ita stupendæ, vt vix credatur, hominum manibus potuisse eò aduolui, vsque eò vt apud imperitum vulgus fabella locum inuenerit, Cacodæmonis vsum auxilio, qui eam ædificauit, cui quidem persuasisset se Lupanar & aleatorum mensas ponere, sic, inquiunt, aras vocabat, & pro argumento ostendunt aras, quarum superficies non recta vt reliquarum sed deorsum spectat, & appensum muro cornu quoddam, vt videtur, quod Cacodæmonis vocant vnguem; eum scilicet, vbi se circumuentum sensit, impetu in aras facto, vnguem confregisse. atque eiusmodi ferè narratiunculæ proferuntur, quotiescunque opus aliquod humanum videtur captum excedere. Tres habet hæc ædes concameratio-

nes, sibi inuicem suprapositas, in quarum singulis sacra facit diuersi ordinis clerus. Facies exterior ex terno est fenestrarum ordine, inter columnellas semirotundas; ex eodem omnia lapide, præterquã ad chori (vt nunc loquuntur) ambitum, vbi & columnellæ sunt marmoreę. Moles est admiranda, cui in tota hac Gallia nostra nec parem aliam superesse existimamus. atq. vnicum fortasse ædificium hoc fuit, quod operis eximia soliditas, à tot cladibus, quibus hæc vrbs ab exteris nationibus, Hunnis, Francis, Normannis vastata est, vindicauit, cùm reliqua in fauillas abiisse videamus, nec ex antiqua illa Treueri, Principũ domicilio, quidquam restare, pręter columnatum & marmorum fragmina, hinc inde dispersa; & rudera sub terras, quæ subinde veteris eius splendoris admonent. Ex Theatro, cuius scriptores sæpius meminerunt, reliquum esse videtur fragmentum illud operis latericij, cæmento superinductum, & fenestris grandioribus plenum, eo loco, vbi nunc domus est Archiepiscopalis; quod oppidani ex Constantini Max. aug. volunt esse palatio. Exstant eiusdem prorsus operis aliæ ruinæ ad portam quandam, de quibus ipsi varia referunt, quorum fides apud eos sit: vt & eorum quæ de Trebeta suo conditore, Nini Assyriorum regis filio, huc profugo circunferunt, & de Idolorum templo, ac Mercurij ferrea imagine. de qua tamen placet hîc verba ex eorum annalibus manuscriptis desumta referre; quæ rem ita asseuerant, vt nihil ad faciendam fidem requiri vltrà posse videatur. Sic enim postquam de templo ipso fecit mentionem, quisquis eorum auctor fuerit: Huius in vestibulo (inquit) ex lapide quadro insignis arcus exsurgens habet ferream Mercurij imaginem, (dictu

(dictu mirabile) in aëre pendentem. seorsum autem Iouem marmoreum, scutellam auream manibus tenentem, cui tus immissum redolebat in naribus circunstantium, tanquam si igni immitteret, nec tamen vrebatur. Quod ne fortè nostris dictum verbis, tanquam à nobis confictum credere quis detrectet, non nos, sed potius audiat Galbam Viatorem, Licinio Sophistæ, hoc ipsum inter cetera rerum stupendarum quas viderat & audierat, his verbis contestantem. Sic enim ait: Audi præterea quod mireris: Treueris est ciuitas Galliæ nobilis, vbi Sencio quidam, cuius hospitio vsus sum per duodecim dies, in suburbio ciuitatis, ferream effigiem Mercurij volantis, magni ponderis ostendit in aëre pendentem. Erat autem magnes, vt hospes idem mihi ostendit, suprà in fornice, itemq. in pauiméto, quorũ naturalis vis è regione sibi ferrũ asciuit, sicque ferrum ingens, quasi dubitans in aëre remansit. Vidi etiã in eadem vrbe, ingentem è pretioso marmore Iouem, scutellam auream duorum pedum latitudinis tenentem, vbi hoc inerat scriptum:

IOVI VINDICI TREBERORVM
EX CASV QVINQVE CIVITATVM RHENI PER
TRIA DECENNIA DENEGATO SED FVLMINE
ET CÆLESTI TERRORE EXTORTO
FACTVM ARTE MECHANICA.

Nam tus quasi prunis impositũ redolet si immiseris, nec tamen deficit, quod ita probaui esse. Hæc ille. Sed antequã reliqua exsequamur, non alienum erit ex politioribus quoq; Historiis de Treuiris aliquid repetere. Idẽ C. Cæsar de quo iam sępius, Treuirorum gentem omnium Belgarum potentissimam iuxtà & bellicosissimam facit, ac propter vicinitatem Germaniæ quoti-

quotidianis exercitatam bellis, quæ equitatu valeret plurimum, & copias quoque haberet pedeſtres, quare reliqua penè Gallia pacata ipſi nec imperata faciebant, nec ad concilium veniebant, niſi armis coacti, & nouis ſubinde ſtudebant rebus, cùm magnas haberent clientelas, Eburonum, & Condruſonum, & latiſſimos fines. Siquidem ad Rhenum ab vna parte pertingebant, ab altera ad Neruios vſque, Menapios, & Mediomatricos. Eorum verò oppidum nullum nominat: Tacitus Coloniam Treuirorum appellat hanc ipſam vrbem, de qua nunc loquimur: eandem Mela, Ptolemæus, & Auſonius poſtea, Auguſtam Treuirorum; hic verò & Treuerim nominauit, & eiuſdem ſubinde meminerunt ſubſequētis ætatis hiſtoriæ, Metropolim eam Belgicæ primæ facientes, in qua præſideret vir conſularis, qualis erat & ille Ælius Conſtantius, cuius epitaphium ſuprà poſuimus, quod ineptè nonnulli, ad D. Conſtantium aug. Conſtantini Max. patrem referunt. In hac vrbe fabrica olim erat Scutaria, & Baliſtaria. Meminit & libellus dignitatum, & adminiſtrationum, qui ſub poſteriorib. Impp. confectus videtur, Procuratoris monetæ Treuirorum, & Procuratoris Gynæcei Belgicę primę, itē præpoſiti Argentariorum. & de moneta quidē fidē faciunt creberrimæ in poſteriorum Impp. nummis argēteis & æreis notulæ PTR. PTRE. T. TR. TRS. TRPS. quæ pecuniam Treuiris ſignatam innuunt, eadem ratione qua & P. LVG. pecuniam Lugdunenſem, & AQPS. Aquileię pecuniā ſignatā, reliquasq. in eiuſmodi nummis notulas cōmodè poſſis interpretari. hinc & in lapidib. III. virorum monetæ Triuericæ mentio. Manifeſta ſanè indicia, quantum hæc ciuitas belli olim ſtudiis

diis floruerit, ipsi quodammodo Romæ orbis dominæ cis Alpes secunda, cum qua & suam passa est ab externis nationibus vicissitudinem, cui obnoxia sunt in hac rerum vniuersitate omnia; ita tamen vt nec veteres animos deposuerit, nec facilè de sua libertate quidquam delibari patiatur. Quod & nuper admodum expertus est eorum episcopus, cui cùm lõga fuisset cum ciuibus de ciuitatis iure controuersia, res tandem ad arma deuenit, & castra ante vrbem in aduerso ad Mosellam monte posuit. illi se acriter defendere: sed principum interuentu, causam ad summum Imperij Romani Senatum detulerunt. Hinc secundo Mosellæ flumine nauigantibus ad medium ferè M. oppidulum est, & arx vulgo Pfaltz/ quasi palatium dicas, in sinistra ripa. in dextra II. circiter M. pagus Reol/ loco alto ad lapidis iactum à ripa, montibus ferè circumcinctus, in quo arcem nõ ita multis abhinc annis ædificatam, Rigelburg/ nominarunt, veteris nominis memoriã hac appellatione vtcunq. renouantes: veteribus siquidẽ Rigodulũ erat, & oppidũ vbi Cerialis tempore Vespasiani Imperatoris (vt est apud Corn. Tacitum) Valentinu Treuirensem fudit. Oppidũ expresse vocat Ammianus Marcellinus. Sed cùm in eius descriptione ac situ videãtur hi scriptores nõnihil variare, nõ extra propositum fortè sit vtriusque verba expendere. Taciti libr. IV. ab excessu Neron. hæc sunt. Eo rapidius Cerialis missis in Mediomatricos, qui breuiori itinere legiones in hostem verterent, contracto quod erat militum Maguntiaci, quantumque secum transuexerat, tertiis castris Rigodulum venit, quem locum magna Treuirorum manu Valentinus insederat, montibus aut Mosella amne septum, & addide-

rat fossas, obicesque saxorum. Marcellinus autem lib. XVI. Nullo itaque posthac repugnante ad recuperandam ire placuit Agrippinam, ante Cæsaris in Gallias aduentum excisam: per quos tractus, nec ciuitas vlla visitur, nec castellum, nisi quod apud Confluentes, locum ita cognominatum, vbi amnis Mosella confunditur Rheno, Rigodulum oppidum est, & vna prope ipsam Coloniam turris. Quibus Marcellini verbis permoti nonnulli existimarunt Rigodulum eandem fuisse, quæ nunc Confluentia; cùm disertè locum notet, vbi Mosella & Rhenus aquas iungunt. In quo tamen nec sibiipsi satis conuenire videtur, & à Tacito diuersum sentire. Nam si Rigodulum eo situ erat, quo nunc Confluētia, cùm locum dicit montibus aut Mosella septum, nullo modo tacuisset Rheno quoque muniri, nec potuisset Cerialis (quod idem habet Tacitus) fuso hoste Rigoduli, postero mox die Coloniam Treuirorum ingredi. Quantum ad Marcellinum: Iulianus Imperator, de quo scribit, Germanos tunc circa Borbetomagum deleuerat, vnde rectà Coloniam Agrippinensium properabat, quo tractu nullam neque vrbem esse, neque castellum dicit: vnde colligere est eum non secundum Rheni ripam iter fecisse, ad quam castella plurima erant, à Druso Germanico exstructa & oppida, Bonna & Antennacum, ab eodem Ammiano sæpius nominata; sed altius à confluentibus Mosellam transisse, vt nec Borbetomago Coloniam petentibus, per confluentes, aut secundum Rheni ripam rectà est iter. Huc accedit quòd huius pagi de quo loquimur, situs, tum loci natura, cum Taciti descriptione bellè conueniat, atque vel eo suam prodit antiquitaté, quòd à ripa aliquo distet spatio, ad quam

su

ſunt reliqui recentioris ætatis ferè omnes. Dominus eiuſdem loci opinionem hanc noſtram confirmauit: dicens, idem Rigoduli vocabulum expreſsè legi in ipſo Regis Dagoberti autentico, quo hunc locum, cum aliis eidem vicinis eccleſiæ donat S. Maximini, & repertam aliquando ſub terra viam lapidibus grandioribus ſtratam, quæ verſus Moſellam excurreret; ita vt poſthac de Rigoduli ſitu, aut nomine non videatur ambigendum: vel ſi quis anxiè adhuc Marcellini verba vrgeat, diuerſa eiuſdem nominis loca fuiſſe, ſit ſtatuendum. Hinc Moſella per magnos anfractus, ita vt ad eundem ferè locum aliquoties reuertatur, vnico interueniente inter vtrumque fluentem monte, leni omnino agmine labitur, inter mõtes, ab radice, ad ſummitatẽ vſq. vitibus veſtitos; ſunt enim nõ ita prærupti, quin facilis ſit colonis aſcenſus ad ſupportanda quæ ad vineta requir. ntur; nec ita alti, vt alter alteri ſolem præripiat, adiuuantibus ad hanc rem ipſis anfractibus, per quos Solis radij viam reperientes, grata viciſſitudine montes ad vtramque ripam ſtatis temporibus illuſtrant: Sunt verò in altioribus montium iugis, & pineta; & aptus ſementi locus. Ad ipſam etiam ripam, (ne quid hac in parte deſideretur) inter fluminis alueum, & vineta, ſicubi colles longius recedunt, prata ſunt ſpectatiſſimè virentia, vbi videre eſt armenta paſcentia, quibus & adueniente æſtu facilis eſt ad aquam deſcenſus, iuuatque tota proſpectare armenta in ipſo flumine ad pectus vſque frigus captantia. Quin & vſque eò humanis natura rebus circa hoc flumen conſuluit, vt multis in locis, vbi altera ripa montem habet aut collem paullo arduum, altera omnino ſit accliuis, qua demum ratione vinetis integer

est suus sol, & ad pastionem locus relinquitur commodissimus. Iam si qua planities à flumine paullo est altior, frumento serendo deligitur, prouenitque in ea magna admodum copia. Neumagum pagus vulgo Neumagen/ vetus adhuc nomen retinet, quod est apud Ausonium in Mosella:

Neumagum Diui castra inclyta Constantini,
Purior hic campis aër, Phœbusq; sereno
Lumine purpureum reserat iam sudus Olympum.

Sed hîc repetendi sunt & hi Ausonij eiusdem in eodemque Mosella versus:

Addam præsidiis dubiarum condita rerum,
Sed modò securis, non castra, sed horrea, Belgis.

Nam & hoc loco nihil præter horrea nunc videas. Sunt & alia hoc tractu oppida non contemnenda. Bergcastel à dextris, ac paullo inferius Orabach/ vbi vina laudatissima, ac nigri effodiuntur lapides, fissiles, ad domorum tecta; & Enkirch pagus, cuius agrum ad vini dolia M M M. eorum quæ sua lingua Fuder vocant, annuatim reddere asserebant. Hinc Kocheim oppidum ad alteram ripam, ac paullo inferiùs, in eodemque latere oppidum aliud Karll vulgo nominatum, à quo ripæ paullatim fiunt humiliores, & ab vtraq. parte longius recedunt, ita vt ad confluentes latitudine sit Rheno ferè pari. Vrbium quæ ad Mosellam, postrema est Confluentia ad ipsum fluminis marginem sita, vbi Rheno miscetur, & fruitur vtriusque amnis longè maxima amœnitate iuxtà & commoditate, vnde & eo in primis nomine delectatur. Dono accessisse volunt Ecclesiæ Treuirensi sub Medoaldo Archiepiscopo, cuius mentionem facit inscriptio illa, quam suprà in Treuiris posuimus. vnde & liquet tempore

pore hunc Dagoberti regis vixiſſe, qui annus erat ab inſtaurata ſalute circiter DCXXXI. Aſſerebant etiam Diploma ipſum, Cortem Confluentinam appellare, & donari vnà cum circumiacente agro, & ſiluis. Cortis verò nomine accipi, quidquid muro veteri, qui hodieq. exſtat, includitur, intra quem forum rerum venalium, & primarium templum. eundemq. Medoaldum noua mœnia quo nūc ſunt ambitu vrbi circundediſſe. Pontem ſupra Moſellam, operis lapidei, præcipuum eius ornamentum ædificauit Baldus, vel vt apud alios eſt, Balduinus Archiepiſcopus ann. MCCCXLIV. Idem Carthuſianorum monaſteriū in ſummo monte exſtruxit in huius pomœrio. Impendet in aduerſa Rheni ripa arx minutiſſima, quæ veteri nomine Erenbreitſtein/ recentiore Hermanſtein ab Hermanno archiepiſcopo, qui eam ampliarit, appellata. In proxima rupe arx erat Helfenſtein/ antiqui, & clari nominis, cuius tantùm ſuperſunt ruinæ, potētioris ſcilicet vicinitate ſenſim diffluētes, ac vix ſuū nomen tuentur. Inſtabat iā nundinarum tempus, quæ Francfordiæ, quæ ad Mœnum fluuium eſt, magno totius Germaniæ conuentu frequentantur, quò etiā properandum videbatur, aduerſo Rheni flumine. quì tractus, vt omnium eſt celeberrimus, fuitq. ſemper, quantamcunq. vetuſtatē ferant ſingularum nationum hiſtoriæ: ita eum leuiter attingere, aut ex parte deſcribere indecens iudicauimus, at potius finē aliquando huic narrationi imponere. Hæc ſi tibi, Mercator, aliqua ex parte probabuntur, operæpretiū erit nos effeciſſe quod volebamus: ſin minus, morem tamen geſſiſſe non mediocriter iuuabit. Vale. Antuerpia. Nonis Octobr. ann. MDLXXV.

LEODII AD D. IOANN. EVANGELISTÆ, TABVLA MEMBRANEA.

cuius fit mentio pag. 18.

ANNO Dominicæ natiuitatis millesimo septimo, quinto Idus Aprilis, obiit felicis recordationis Dominus Notgerus Episcopus Leodiensis: cuius corpus in loco retro altare translatum & inhumatum est. Qualis enim, quis & quantus ipse fuit, testantur pro parte gesta Pontificum Leodiensium, ex quibus collecta sunt quæ sequuntur. Substitutus est Eraclio quadragesimus sextus Dominus Notgerus à Sancto Gereone archiepiscopo Coloniensi sacratus, genere quidem Alemānus & Theutonicus, ac omni morum elegantia insignitus. Ipse igitur in Suevia natus nobilitatem generis scientia & moribus illustrauit. Notgerus monasterium Beati Lamberti longè in melius quàm antea fuerat immutauit, ecclesia enim quam beatus Hubertus ædificauit, ad lapsum declinauerat, hac diruta templum sexaginta Canonicorum iuxta magnificentiam dilatati cordis sui exaltauit, ornamentis ditioribus decorauit, claustrum & domorum ædificia renouauit. In crucibus aureis quas Notgerus in dicta ecclesia Sancti Lamberti etiam fecit, scriptum est hoc metrum:

Certa salus vite Notgerum saluet vbique.

Qualiter enim præfatus Notgerus ciuitatem Leodiensem, quæ eo tunc parua erat, à mortifero Castri Montiscaprini iugo potenter & sapienter eripuit: in gestis eius plenius cōtinetur. Vnde quidā loquens in persona dicti Sueui sic ait:

Legia dotatur per me, Caprimons spoliatur;
Hic ruit, hæc surgit; manet hec, nec ille resurgit.

Ecclesiā parochialem Beatæ Mariæ ad fontes templo B. Lamberti adiacentem & palatium domus episcopalis simul cum templo multiplicatis operariis, & magnificatis impensis à fundamentis vsque ad perfectionem consurgere fecit. Ecclesiam Sancti Pauli à fenestris supra consummauit, & bonis adiectis vbi viginti tantum erant Canonici, triginta perfecit. Rex Otho tertius bona quæ Eraclius ecclesiæ Sancti Martini cōtulerat tanquam præstita eidem, eo defuncto, in fiscum regium reuocauit, quæ Notgerus suis meritis præclaris seuerando Regem recuperauit. Claustrum ipsius ecclesiæ inscisso colle publici montis

triplici vallo & muro cum turribus sublimibus cõmuniuit. Notgerus per Robertum maioris ecclesiæ Prepositum procuratorẽ suum etiã absens ecclesiam Sancte Crucis construxit, quam claustro debitè communiuit, ac agris, decimis & aliis bonis, quibus X V. fratribus illic Deo seruientibus victualium necessaria proueniãt, ditauit. In qua idẽ Robertus V I. Idus Martij sepultus est. Sed & etiã Nithardo maioris ecclesiæ custode administrãte prædictus Notgerus in honore B. martyris Dionysij cõdidit ecclesiam, in qua primum quidem viginti delegati sunt Canonici; procedente verò tempore decem additis in trecenarium profecerunt numerum. Deinde præfatus Notgerus ecclesiam in honore B. Ioannis Euãgelistæ ex suis sumptibus à fundamẽtis vsq. ad consummationem cõdidit. In qua X X X. Canonicos ad clericatus executionem instituit & pretiosis reliquiis merito, scilicet cum sancibus B. Vincentij Leuitæ, & martyris, nec non Sanctorũ Fabiani & Sebastiani, cõmuniuit. Idemq; Notgerus iam dictam ecclesiam Sancti Ioãnis bonis personis initiauit. Nam Prepositum & Decanum de congregatione elegit custodem magistrum scholarium ac Cantorẽ, distributo unicuiq officij & laborũ suorũ solatio, cõstituit. Altare maius manu propria consecrauit, & oratorium B. Hilarij & Remigij in dicta ecclesia constituit. Notgerus ecclesiam parochialem B. Adalberti ædificauit, cui ius bapeisterij et extremæ vnctionis totius insulæ cõdidit, & in ecclesia Aquẽsi destructa à Normannis XXVIII. Canonicos instituit. Notgerus etiam Castrum Hoijense ecclesiæ Leodiensi acquisiuit, prout priuilegiũ Othonis Imperatoris id plenius testatur. Eraclius fundamenta monasterij B. Laurentij iuxta muros Leodien. iecit, itaque seriatim fiebat opus, iamque ex parte surrexerant à fundamento murorum parietes. Opus itaque inceptum per Eraclium eo defuncto permansit imperfectum, donec Notgerus qui successit episcopus, equatis tamen parietibus murorum tectum superponi fecit. Mosam qui extra ciuitatem fluebat ciuitati introduxit & circa claustra Sanctorum Pauli & Ioannis ad radices montis in quo ecclesia sanctorum Martini, Laurentij, Crucis et Petri sita sunt, & circa claustra Sãctorum Lamberti & Dionysij per medium ciuitatis in cõmunes usus, vt fluminis impetus lætificaret ciuitatem Dei, fluere iussit. Vnde:

Ad Lamberte tua, Dionysi, Paule, Ioannes
Notgerus claustra nandi Mose dedit amnes;
Cursu flumineo letare Legia claro.

Vix aliquid magni aut præclari operis est in ciuitate Leodien. quod ipse non fecerit aut perfecerit, vt magis fecisse ciuitatem quàm coluisse videatur. Vnde in præconium laudis sibi debitæ paucis ista de ipso cõprehensa sunt hoc metro:

Legia lege ligans . . . . . cùm sibi leges,
Notgerum Christo, Notgero cetera debes.

Fossensem Ecclesiam condidit ac muro & turribus circunductis idem communiuit. Tuinum castrum fecit & cōmuniuit in defensionem . . . . episcopalis & protectionem Lobiensis in qua etiam abbatem eorum instituit, meritis q; Beati Notgeri & auctoritate Imperiali Gemblacensis ecclesia vel abbatia cessit ecclesiæ Leodiensi. In ecclesia collegiata Sancti Rumoldi Machliniensis instituit Notgerus duodecim primas prebendas. Prærogatiua bonæ fidei & meritorū constitutione principū curia fecit eum patronū puerilis ætatis Ottonis Imperatoris. Vnde A Sueuo regitur rex magnus tertius Otto. *Cuius Sueui studio & diligētia quā supra ætatē suam puer ille profecerit. quomodo alpes cum exercitu superauit. quantū Tremonenses multitudine ciuium & magnitudine opum aduersus Imperium erectos humiliauerit. quomodo ciuitatem eorum contriuerit vt in signum deletionis milium in ea sparserit. quomodo totam Italiam cursu quindecim annorum sibi subiecerit. quàm gloriose in vrbe diademate Imperij coronatus fuerit . quomodo quos armis ad se timendum subegerat, clemētia ad se amandū sublenabat, & disposita pacificis legibus trās alpes Romana vrbe, quàm gloriosus victor ad Rhenum redierit, & digna Imperatore gesserit. Aquensem ecclesiam exornauit. Si huius narrationis historiam melioribus debitam scriptoribus secundum suum ordinem ingredi auderemus, plus esset opere proposito quàm hac digressione inseremus. Temporibus eius siccitas magna vernalis euenit; vnde & satio primitiua impedita & fames ingens secuta est: fertur enim etiam precibus eius annonā pluisse de cælo in Hasbania. alij etiam pisciculos paruos de cælo pluisse ferebant. Postea nix nimia de cælo decidit. Imber etiam continuus qui autumnalem sationem denegaret omnino: Episcopus verò Notgerus indicto communi ieiunio periculum imminens reppulit. Terræmotus quoque factus est permagnus, Cometaq; apparuit splendidissimus, nonodecimo Kal. Ianuarij circa horam nonam, fisso cælo quasi facula ardens cum longo tractu instar fulguris illapsa est terris, tanto splendore, vt non solummodo qui in agris erant, sed etiam in tectis irrupto fulmini ferirentur, qua cæli fissura sensim euanescente, interim visa est figura quasi serpentis capite quidem crescēte cum cæruleis pedibus, quæ pericula oratione viri Dei sunt annichilata. Castrum præterea Valencianas in marchia Franciæ ac Lotharingiæ, quod Balduinus Comes Flandrēsium inuaserat, Imperator Henricus obsedit, concurrentibus ad consiliū eius Roberto Rege Francorum, & Richarto Comite Normannorū: sed quia idem rex de obsidione redierat inefficax, vocato sibi in auxilium prædicto Episcopo*

Notgero, contra Balduinum proficiscitur; eius auxilio & consilio munitus Castrum Gandauũ inuadit, & depopulata terra aliquos Flandrensium primores capit. Vnde Balduinus perterritus Imperatori satisfecit, Valencianas reddidit, datisq; obsidibus cum sacramento fidelitatis ei manus dedit. Et quanta fuerit illi in educãdis pueris scholaribusq; disciplinis instruendis sollicitudo, hinc maximè probatur, quòd semper dum in via pergeret, longè seu propè scholares adolescences secum ducebat, qui vni ex Capellanis suis sub arctissima scholarium parerent disciplina, quibus etiam librorum copiam cum ceteris scholaribus & vtensilibus circumferri faciebat, sicq; fiebat vt quos plerumque rudes & illiteratos à claustro abduxisset, ipsos quos prius magistros habuerãt in litterarum eruditione redeuntes superarent. Cuius eruditionis occasione plurimi eorum etiam in religionis ac sanctitatis disciplina circa eum in tantum profecerunt, vt idonei fierent rectores ecclesiarum. Ex illis quippe multæ ciuitates gauisi sunt se habere pastores, quarum Salburgẽsis ecclesia archiepiscopũ habuit, Gauterum; Cameracensis duos, alterum alteri succedentem, Rothardum & Erluinum. Virdunense Monasterium beate, Tullensis ecclesia, Herelonem: Traiectensis ecclesia Adelbadum, licet à multis etiam aliis episcopalem gradum non assecutis, qui sub eo nihilominus coaluissent quamplurimæ correctæ sunt ecclesiæ, ex quibus Diramus postea Leodiẽsis Episcopus Banenburgensem ecclesiam religionis & artium liberalium disciplina illustrauit. Otbertus cum quibusdam aliis secum hinc abductis, Aquensium clericorum vitam perniciosè licenti contagio deprauatam, ad sanctæ religionis statum pro posse reduxit. Quid de Hulbodo dicamus, qui dum adolescentulus à scholari disciplina hinc aufugisset, Parisius veniens Sancte Genouese Canonicis adhæsit; in breui multarum scholarũ instructor fuit. Vbi cùm aliquandiu Domino Notgero ignorante moraretur, tandem canonica episcopalis sententiæ executione compulsus est redire, pluribus ibi relictis studiorum ac moralitatis insignibus. Cuius vitam bene satis morigeratam ad virtutes acceptans episcopus gratia ac donis muneratam ad virtutis studium ampliùs accendit. Idem postea sub Pontifice Baldrito Pragam Boemiæ ciuitatem transmissus, cùm nonnulla ibidem Christianæ religionis documenta dedisset, ad nos iterum cum honore remeauit. Multi quoque alij sub tanto patre educati, religionis studiis liberalibus diuersa illustrauere loca, quorum vita religiosis moribus & doctrinis insignita paternæ probitatis euidens est documentum. Nec hoc silendum quod inter cetera probitatis opera prudenti admodum vsus consilio, in tres æquas portiones prædia ecclesiastica diuisit, quarum vnam sibi suisq; successoribus retinuit, alteram Ecclesiis & monasteriis impartiit, tertiam militibus qui eccle-

ſiam armis protegerent, conceßit. Et vt de ſanctis eius moribus aliqua adhuc breuiter enarremus, erat pauperibus mitis, ſuperbis diuitibus terribilis, bonis quibusq; lenis & manſuetus, iniquis maliciosis hominibus metuendus, potentibus venerabilis, mediocribus amabilis & admirabilis, ſapientibus & doctis eruditor clementißimus, ſenum & debilium ſuſtentationis baculus, iuuenum & adoleſcentum correptor ſtudioſus, prouidus in conſilio, circunſpectus in facto, clarus in eloquio, diſcretus in ſilentio. quem ſummi proceres, Romanæ videlicet vrbis Antiſtes & Imperator, tanto extulerunt honore, vt primus eorum in diſceptationibus præſulum ciſalpinorum ſuas ei vices iniunxerit: Imperator verò in diſponendis regni negotiis præcipuum procuratorem habuerit. nunquam corpori in ſe locum dedit, & à ſuis familiaribus deſidiam animi pro poſſe ſemper expulit. Cum clericis diuinæ paginæ quæſtionibus enodandis quoties vacaret intentus, etiam laicos adoleſcentes quibus educandis inſtabat, ætati et ordini ſuo congruis artibus implicabat: His & ſimilibus inſiſtens laboribus pater venerandus triginta ſex in epiſcopatu peregit annos, multosq; à nobilitate paterna non degenerantes reliquit filios, inter quos piæ memoriæ dominus Wazo præ ceteris emicuit. Igitur deductis Notgerus vniuerſis laboribus quibus ad honorem Imperij, & decorem domus eccleſiæ Dei bona fide & bono fine diuerſis in locis & temporibus feliciter laborauit. Vnde ſcriptum eſt:

Quatuor expleuit partes extēta plagarū Fama ſuis meritis.

Cōſtituto ſuper Renū monaſterio ſanctimonialiū in villa Iulica, ſicut priuilegia eiuſdē eccleſiæ in Biblia conſcripta teſtantur, rediit Leodiū iam in proceſſa ætate, & vbi epiſcopali officio verbo & exemplo clerum & populum ad meliora prouehere ſolicitus fuit, vnde ſcriptum eſt:

Vulgari plebem clerum ſermone Latino
Erudit & ſatiat magna dulcedine verbi,
Lac præbens teneris ſolidamque valentibus eſcam,
Sponte cadunt hereſes ſub forti milite Chriſti,
Fraus & ficta fides, timor & commenta fugantur,
Et depreſſa tremunt tanquam ſub iudice morum.

Hoſpitalis adeò fuit vt de eo ſcribitur.

Nunquam ſic colitur totis affectibus hoſpes;
In laribus putat eſſe ſuis qui venerat exul,
Pauperibus victus, nudis non deſit amictus.

Ita ſermo Dei viuus & efficax et penetrabilior omni gladio ancipiti in eo fuit, vt quiſquis decretorū eccleſiæ violator extitiſſet, ſi poſt commonitionē contumax et quaſi lapidatus cordis duritia fuiſſet, pœnā perdurationis ſuæ portaret, in quem

in quem episcopali auctoritate maledicta congessisset. Vnde scriptum est:

Nam sumus experti, quicunque fuit violator
Ecclesiæ postquam hunc feriens anathemate vinxit,
Corpore & exclusit sacro vel sanguine Christi,
Iuit in exitium resipiscere ni properasset,
Si rabie caruit, sed non prurigine turpi
Et reliqua scabie quam postea nemo piaret,
Aut fregit collum aut amatos perdidit artus;
Talis erat reprobis tam formidabilis omni
Periuro prædoni; fur nec perfidus ausus
In faciem venisse suam.

Quando à maioribus negotiis ad quietem euadere poterat, ad sanctum Ioannem se conferebat, & in domo adhærente interiori claustro quam sibi ædificauerat, dum erat ibi tanquam in familiari sinu operis sui, orationi & pauperum alimonie vacabat. Ibi tabellariis & scriptoribus scribenda dictabat, Epistolam operis eius, sententiæ valetudine, & ornatu verborum lucidam de pueritia Sancti Lamberti, & merito Lamboaldi confessoris, & Landeradæ virginis oppido Flandriæ Gandis in ecclesia Sancti Bauonis legi, & visum est nobis copia dicendi stilum ipsum maiestati personæ conuenire, & ideo loca ipsa in quibus scripta ipsius vel de ipso reperiuntur, & versus aliquos antiquitatis de multitudine acceptos eisdem verbis, & metro quo in antiquis libris inuenti sunt, annotare curauimus, ne ex fauore magis quàm ex cognitione loqui videamur, & in assertione veritatis, si in commendatione bonorum quæ ipse fecit stare vellemus, & valeremus, peccare nos nõ crederemus. Ab ordinatione enim sua per annos sexies sex, hoc est triginta sex, in episcopali opere laborauit, & tunc cursu consummato fide seruata, septimo annorum senario, ad sabbathum quietis dispositionem carnis migrauit. Vnde scriptum est in versibus prædictæ antiquitatis,

Præfuit ecclesie per decem lustra vel annum.

vel ibi pro & *posito. Et quia sine dolore non perditur, quod cum amore possidetur: tota ciuitas, tota patria obsequio funeris assuit; senes cũ iunioribus, pusilli cũ magnis affluũt de castellis & oppidis. Clerus tanquam familia spiritualis ad plangendum suum patremfamiliâs conuenit; & ut breuiter dicam, de tota regione cateruatim ruunt ad flendum super eum qui vixerat lætitiæ multorum. Ita non sufficit vespere & mane dies vnus ad solemnitatem exequiarum; quia quilibet principalium ecclesiarum quas ipse in ciuitate fecerat vel perfecerat, ad vitandum ingratitudinem humando corpori se debere singulares*

gulares exequias professa est. Prima igitur dies luctuosæ celebritatis in ecclesia Sancti Lamberti deducta est. Secunda in ecclesia Sanctæ Crucis. Tertia in ecclesia Sancti Martini. Quarta in ecclesia Sancti Pauli. Quinta in ecclesia Sancti Ioannis, vbi ipse supremo voluntatis suæ testamento in signum seruatæ vsq in finē humilitatis, in angulo cripte humilioris in Oratorio Sancti Hilarij sepeliri constituit. quod & factum est. præscripta & plura alia clarius habentur in gestis pontificum Leodiensium. Sed præter ea Notgerus præscriptus multa magnalia & opera bona in istis & aliis partibus operatus est, quæ non sunt scripta in gestis pontificum prædictis. Vtinam plures tales episcopi modernis temporibus inuenirentur.

Describebat ex autographo Hieronymus Scholierius huius itineris comes.

FINIS.

INDEX EORVM QVÆ HOC LIBELLO CONTINENTVR.

Huijum

Rigo

R.

S.

T.

V.

Y.

FINIS.

